

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАВЧАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

(навчально-методичний посібник
для студентів економічного факультету)

Кам'янець-Подільський

2013

УДК 37.014.6:005.963(075.8)
ББК 88.4
О 54

Укладач: **Олійник Н.Ю.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління персоналом і туризму.

Рецензенти: **Каньоса М. І.** кандидат економічних наук, професор завідувач кафедри економіки підприємства;
Гнатенко О. С. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики і природознавства з методикою викладання.

Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 01.04.2013 р.).

Психологія діяльності та навчальний менеджмент (навчально-методичний посібник для студентів економічного факультету напряму 0501 «Економіка і підприємництво») / укладач Олійник Н.Ю. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. – 90 с.

Навчально-методичний посібник охоплює програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Психологія діяльності та навчальний менеджмент» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра. Представлено розробки практичних занять, питання самостійної роботи студентів, орієнтовна програма державного іспиту з психології діяльності та навчального менеджменту, а також тези лекцій для оволодіння студентами умінням аналізувати процеси управління навчанням – керівництво і комунікація, характеризувати основні чинники ефективного управління навчанням, обґрунтовувати підходи до розв'язання педагогічних ситуацій.

Призначений для викладачів та студентів економічного факультету освітньо-професійної підготовки бакалавра (напрями підготовки 6.030504 Економіка підприємства, 6.030505 Управління персоналом).

УДК 37.014.6:005.963(075.8)
ББК 88.4

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Психологія діяльності та навчальний менеджмент» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, напрями підготовки 6.030504 Економіка підприємства, 6.030505 Управління персоналом.

Тип дисципліни. Навчальна дисципліна належить до циклу професійної та практичної підготовки (за вибором навчального закладу).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є особливості управління педагогічними системами, індивідуально-типологічні особливості суб'єктів навчальної діяльності та врахування їх в управлінні навчанням, основні функції управління навчанням.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка і психологія, комунікативні процеси навчання, методика викладання економіки, педагогічна практика, культурологія.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Психологія діяльності та навчальний менеджмент» є: застосування управлінського підходу до процесу освітньої та навчальної діяльності; оволодіння студентами основними методами та прийомами управління навчальною діяльністю відповідно вікових, індивідуальних і психологічних особливостей учнів.

Основним **завданням** вивчення дисципліни «Психологія діяльності та навчальний менеджмент» є: вивчення концептуальної основи процесів управління та навчання, виявлення впливів індивідуально-типологічних особливостей на стиль навчальної та педагогічної діяльності, характеристика прийняття рішень у навчальній діяльності; оволодіння студентами умінням аналізувати процеси управління навчанням – керівництво і комунікація, характеризувати основні чинники ефективного управління навчанням, а також обґрунтовувати підходи до розв'язання навчальних ситуацій.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: педагогічні системи з позицій управління, характеристику навчання як спільної діяльності, індивідуально-типологічні властивості особистості та можливість врахування психологічних особливостей у процесі управління навчанням, психологію планування діяльності (види, способи), стратегії управління мотиваційними процесами у навчанні, стимулювальний вплив методів навчання, класифікацію форм організації навчання, індивідуальні та групові особливості учнів під час організації навчання, структуру контролю навчальної діяльності, види, форми та методи дидактичного контролю, фактори ефективного управління навчанням;

вміти: застосовувати управлінський підхід до процесу освітньої та навчальної діяльності, визначати навчальні цілі та складати плани навчальної діяльності, управляти мотиваційними процесами в навчанні, організовувати навчальну діяльність із використанням різних форм і методів, поєднувати різні засоби навчання, визначати оцінки навчальної діяльності відповідно встановленим критеріям та норм оцінювання, розробляти диференційовані тестові

завдання, доцільно застосовувати вербальні та невербальні засоби педагогічної комунікації.

Методи і прийоми навчання: усне слово викладача, пояснення, бесіди, опитування, виконання вправ, спостереження та аналіз педагогічних ситуацій, підготовка виступів та їх обговорення, прийоми зворотного зв'язку, опрацювання методичної літератури, періодичних видань тощо.

Методи контролю: поточне усне опитування; обговорення та аналіз підготовлених завдань для практичних занять; написання самостійних робіт; письмове тестування; написання методичних диктантів, підготовка та написання контрольних конспектів уроків та їх аналіз, рефератів, написання модульної контрольних робіт.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 72 години / 2 кредити ECTS.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 2	Галузь знань 0305 Економіка і підприємництво	За вибором	
Модулів – 1	Напрямок підготовки 6.030504 Економіка підприємства 6.030505 Управління персоналом	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		3-й	3-й
Загальна кількість годин – 72		Семестр	
	6-й	6-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 8	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		18 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		18 год.	6 год.
		Самостійна робота	
		36 год.	62 год.
		Модульні контрольні роботи	
1	1		
Вид контролю: залік			

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Управлінський підхід до навчальної діяльності.

Характеристика теорії управління та педагогічної теорії. Функціональна подібність між процесами управління і навчання. Особливості управління педагогічними системами. Основні підходи щодо структури педагогічної системи (Є.Л. Белкінім, В.Я. Сквирським, Н.В. Кузьміною).

Спільна діяльність навчання та її структура. Ознаки спільної діяльності. Положення концептуальної основи навчальної діяльності з позиції теорії управління. Індивідуально-типологічні особливості особистості. Аналіз діяльності на основі індивідуально-типологічних особливостей. Вплив індивідуально-типологічних особливостей на стиль навчальної та педагогічної діяльності. Індивідуальні стилі педагогічної діяльності: емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, розмірковувально-імпровізаційний, розмірковувально-методичний.

Поняття навчального менеджменту. Освітній менеджмент. Компоненти процесу навчання. Функції управління навчанням.

Тема 2. Побудова системи освіти в Україні.

Система та мета освіти. Основоположні принципи освіти України та їх реалізація. Перспективи входження системи вищої освіти України в Зону європейської вищої освіти. Основні принципи діяльності Болонської системи. Характеристика основних типів навчальних закладів системи освіти. Характеристика видів діяльності вищих навчальних закладів.

Тема 3. Педагогічна діяльність і особистість педагога.

Особливості педагогічної діяльності. Компоненти педагогічної діяльності: цілеспрямована діяльність, предмет праці, засоби праці. Складові системи педагогічної діяльності. Функції педагогічної діяльності (Н.В. Кузьміна): конструктивна, комунікативна, організаторська, гностична. Характеристика умовних педагогічних труднощів: об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні, суб'єктивні.

Вимоги до особистості вчителя. Компоненти педагогічної майстерності та етапи її формування. Характеристика здібностей до педагогічної діяльності.

Тема 4. Планування навчальної діяльності.

Постановка цілей діяльності і навчання. Мета як основний компонент діяльності. Цілепокладання та його функції. Принципи і правила постановки цілей. Види цілей навчальної діяльності. Специфіка навчальних цілей та проблеми їх формування. Типові помилки і правила постановки навчальних цілей. Основні рівні навчальних цілей: глобальні, етапні та оперативні світні цілі; загальні, орієнтовні, конкретні.

Поняття змісту освіти та навчання. Елементи змісту освіти (І.Я. Лернер). Функції змісту освіти. Основні предмети навчальної діяльності. Види прав та їх характеристика. Особливості складання планів навчання. Класифікація методів навчання. Вимоги до вибору педагогом методу навчання. Навчальні вправи та особливості їх застосування.

Відбір і формування змісту освіти. Теорії формування змісту освіти та навчання. Принципи та критерії відбору та конструювання змісту освіти.

Тема 5. Управління мотиваційними процесами у навчанні.

Активізація навчання. Критерії, рівні, види і фактори навчальної діяльності. Активні методи навчання. Прийоми та засоби активізації навчальної діяльності. Управління мотиваційними процесами у навчанні. Поняття мотивації та її роль в управлінні навчанням. Стратегії управління мотиваційними процесами у навчанні. Види та механізми мотиваційного впливу. Мотиваційний цикл у навчанні та чинники його ефективної реалізації.

Мотиви навчання та їх класифікація. Індивідуальні особливості мотивації учіння та її діагностика. Підходи та засоби мотивування навчання. Стимулювання навчання, види стимулів. Стимулювальний вплив методів навчання.

Тема 6. Особливості організації навчання.

Форми організації навчання. Класифікація форм організації навчання. Характеристика основних форм організації навчальної діяльності на уроці. Організація навчання із використанням різних форм і методів. Особливості проведення дискусій, організація роботи з кейсами, мозкового штурму, навчальних ігор. Організація самостійної роботи школярів.

Засоби навчання та їх класифікація за різними ознаками. Наочні посібники та їх підготовка. Вимоги до оформлення текстової інформації. Використання технічних засобів навчання. Особливості використання технічних засобів навчання. Поєднання різних засобів навчання у процесі викладання.

Умови навчання та їх класифікація. Урахування індивідуальних та групових особливостей учнів під час організації навчання. Управління соціально-психологічними процесами у навчанні.

Тема 7. Управлінські аспекти контролю навчальної діяльності.

Поняття та функції контролю у навчанні. Структура системи контролю навчальної діяльності. Етапи контролю у навчанні: стандартизація цілей, вимірювання фактичного стану об'єкта, порівняння, оцінювання, відмітка, коригування. Цілі, об'єкти, та зміст контролю у навчанні. Види, форми та методи дидактичного контролю.

Критерії та норми оцінювання навчальної діяльності учнів. Особливості психології оцінювання. Самооцінка та ефективність навчання, помилки оцінювання. Рефлексія та зворотній зв'язок. Особливості тестового контролю навчальних досягнень учнів. Технологічні особливості тестування.

Тема 8. Управління навчанням різного віку.

Поняття освітньо-вікових періодів. Загальна характеристика молодшого, середнього та старшого шкільного віку, особливості їх вікового розвитку та пізнавальної сфери (сприймання, увага, пам'ять, мислення). Особливості розвитку особистості підлітку. Пізнавальна сфера студентського віку (стадії змін у

мисленні) та його загальна характеристика. Форми адаптації студентів до умов навчального закладу. Загальна характеристика дорослого віку. Розвиток пізнавальної сфери особистості дорослого віку.

Тема 9. Комунікаційний процес і прийняття рішень у навчальній діяльності.

Комунікативний процес та ефективність управління навчанням. Комунікація та педагогічне спілкування. Складові спілкування як діяльності: комунікативна, інтерактивна, перцептивна. Вербальні та невербальні засоби педагогічної комунікації. Прикладні аспекти комунікації під час розв'язання педагогічних конфліктів. Фактори ефективного управління навчанням. Генеральні фактори навчання та їхні складові: навчальний матеріал, організаційно-педагогічний вплив, навчуваність учнів, час.

Керівництво і навчання. Прийняття управлінських рішень у навчальній діяльності. Проблемно-педагогічні ситуації та шляхи їх розв'язання.

Структурно-логічна схема дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
Методика викладання економіки в системі шкільної освіти												
Тема 1. Управлінський підхід до навчальної діяльності.	10	2	2	-	-	3		1	-	-	-	6
Тема 2. Побудова системи освіти в Україні.	11	2	2	-	-	3		-	-	-	-	6
Тема 3. Педагогічна діяльність і особистість педагога.	11	2	2	-	-	3		1		-	-	6
Тема 4. Планування навчальної діяльності.	10	2	2	-	-	4		1	2	-	-	7
Тема 5. Управління мотиваційними процесами у навчанні.	11	2	2	-	-	4		-	2	-	-	7
Тема 6. Особливості організації навчання.	11	2	2	-	-	4		-	1	-	-	7
Тема 7. Управлінські аспекти контролю навчальної діяльності.	9	2	2	-	-	4			1	-	-	6
Тема 8. Управління навчанням учнів різного віку.	9	2	2	-	-	3		1	-	-	-	6
Тема 9. Комунікативний процес і прийняття рішень у навчальній діяльності.	11	2	2	-	-	3		-	-	-	-	6
<i>Підготовка до модульної контрольної роботи</i>	5	-	-	-	-	5		-	-	-	-	5
Всього годин	72	18	18	-	-	36	72	4	6	-	-	62

ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

№ з/п	Теми лекцій та основні питання	К-сть годин	Література	Наочні посібники, ТЗН
1.	Управлінський підхід до навчальної діяльності: – концептуальна основа процесів управління і навчання; – типологічні особливості та стилі педагогічної діяльності; – навчальний менеджмент та його функції.	2	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.	Виставка навчальної та методичної літератури з дисципліни.
2.	Побудова системи світи в Україні: – принципи побудови системи совіти в Україні; – характеристика основних типів навчальних закладів України; – освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні.	2	3; 4; 5; 10; 15.	
3.	Педагогічна діяльність і особистість педагога: – особливості педагогічної діяльності; – вимоги до особистості вчителя; – організація професійного самовиховання майбутніх педагогів.	2	3; 4; 5; 10; 15.	
4.	Планування навчальної діяльності: – цілепокладання навчальної діяльності; – зміст навчання та його компоненти; – складання плану навчальної діяльності; – методи навчання.	2	1; 3; 4; 5; 6; 20; 21.	Табл. 1. Основні структурні елементи змісту навчання. Табл. 2. Типи дидактичних запитань.
5.	Управління мотиваційними процесами: – суть, прийоми та засоби активізації навчання; – роль мотивації в управлінні навчанням; – мотиви та їх функції; стимули навчання.	2	2; 3; 4; 7; 9; 13; 14; 23; 24.	Табл. Класифікація мотивів.

6.	<p>Особливості організації навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – форми організації навчання; – засоби навчання та їх класифікація; – вербальні та невербальні засоби навчання. 	2	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.	Табл. 1. Класифікація засобів навчання. Табл. 2. Форми поєднання слова та засобів навчання.
7.	<p>Управлінські аспекти контролю навчальною діяльністю:</p> <ul style="list-style-type: none"> – концептуальна основа контролю у навчанні; – психологія оцінювання; – особливості тестового контролю навчальних досягнень; – система контролю та оцінювання знань, умінь і навичок студентів. 	2	2; 3; 4; 5; 6; 12; 19; 23; 25.	Табл. Види зовнішнього контролю. Схема. Класифікація форм тестових завдань.
8.	<p>Управління навчанням різного віку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – особливості розвитку та пізнавальна сфера шкільного віку; – характеристика студентського віку; – загальна характеристика дорослого віку. 	2	1; 3; 5; 7; 9; 12; 16; 22; 23; 25; 26.	
9.	<p>Комунікативний процес і прийняття рішень у навчальній діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> – засоби педагогічної комунікації; – фактори ефективного управління навчанням; – прийняття управлінських рішень у навчальній діяльності. 	2	2; 3; 4; 9; 12; 15; 23; 24.	Схема. Продуктивність дидактичного процесу.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Управлінський підхід до навчальної діяльності.

Мета: формувати у студентів уміння аналізувати термін «управління» з позицій: управління як діяльність, управління як вплив, управління як взаємодія; розвивати розуміння особливостей управління педагогічними системами; виховувати та розвивати у студентів індивідуальні стилі педагогічної діяльності.

План заняття

I. Обговорення теоретичних положень з теми.

1. Пояснити навчання з позицій теорії управління.
2. Проаналізувати навчальну діяльність з точки зору типологічних підходів.
3. Схарактеризуйте функції навчального менеджменту.

II. Педагогічні ситуації.

Ситуація 1. Оберіть один із запропонованих варіантів відповіді або вкажіть свій. Відповідь обґрунтуйте.

Молода вчителька організувала у школі гурток економіки. Учні з різних класів потягнулись до неї. Одного разу на занятті гуртка одна учениця несподівано сказала: "Приходьте у наш клас вести уроки економіки, будь ласка! А то вчителька у нас – просто жах".

Що відповісти:

- а) сухо сказати: "Марійко, я була про тебе кращої думки";
- б) сказати: "Ось вивчите мене краще, і будете так само критикувати перед іншими вчителями";
- в) скромно пояснити: "Не можу, кожен з нас робить свою справу; у мене й так велике навантаження";
- г) розтлумачити дітям: "Заняття в гуртку для вас - за бажанням, тому цікаві, а обов'язкові уроки, хто б їх не проводив, такими бути не можуть";
- г) висловити невдоволення: "У яке становище ви мене ставите перед колегою? Будемо вважати, що я цього не чула";
- д) весело відгукнутися: "Чудова ідея, треба буде поговорити із завучем";
- е) вдати, що ви не почули або не зрозуміли, а згодом обов'язково розповісти колезі, що говорять про неї учні;
- є) ваш варіант відповіді? Що таке професійна етика?

Чи можна з учнями обговорювати іншого вчителя, його діяльність? Чи можна возвеличувати себе за рахунок приниження іншого? Чому?

Ситуація 2. Оберіть один із запропонованих варіантів відповіді або вкажіть свій. Відповідь обґрунтуйте.

На уроці учень несподівано запитує: "Ольго Петрівно, а яка у Вас зарплата?".
Що відповісти:

- а) пожартувати: "Це комерційна таємниця";
- б) відповісти чесно: "Невелика";
- в) відповісти з гідністю: "Не велика і не маленька, але мені вистачає";
- г) відповісти питанням на питання: "А чому це тебе цікавить?";
- г) розіграти здивування: "Ну і запитання у тебе! Запитай що-небудь простіше!";

д) сміливо й відверто назвати суму – нехай діти знають і, можливо, вам поспівчують;

е) вдати, що ви не почули запитання; є) ваш варіант відповіді?

Що означає для педагога гідно вийти із ситуації?

Ситуація 3. Оберіть один із запропонованих варіантів відповіді або вкажіть свій. Відповідь обґрунтуйте.

На уроці учениця нагадує вчительці: "Ірино Петрівно, на попередньому уроці Ви обіцяли, що розкажете нам...". Учителька зовсім забула про свою обіцянку і виконати її не готова.

Як бути:

а) упевнено сказати: "Звичайно, звичайно, тільки сьогодні у нас на це не вистачить часу. Давайте я вам розповім на наступному уроці";

б) рішуче заявити: "Поговоримо про це після контрольної – тоді у нас і часу буде більше";

в) сказати здивовано: "Розповісти? Ні, сьогодні ви не настільки добре працюєте на уроці, щоб я робила вам такі подарунки!";

г) здивуватися: "Щось не пам'ятаю, щоб я вам таке обіцяла, але, якщо вам цікаво, то на наступному уроці поговоримо про це";

ґ) чесно зізнатися, що забула про свою обіцянку, попросити вибачення і сказати, що наступного разу обов'язково її виконаєте;

д) ваш варіант відповіді?

Чи допустимо педагогові визнавати свої помилки перед учнями? А може, варто вдатися до хитрощів? Відповідь обґрунтуйте. Як педагогу відновити втрачене довір'я учнів?

III. Діагностика виявлення типу ставлення до оточуючих.

Типи ставлення до оточуючих за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

Авторитарний: диктаторський, домінуючий, впевнений;

Егоїстичний: «Бути над усіма», орієнтація на себе;

Агресивний: жорсткий і ворожий, вимогливий, упертий;

Підозрілий: відчужений, критичний, замкнений;

Підкоряємося: покірний, сором'язливий, скромний;

Залежний: залежний від інших, вважає, що інші завжди праві, схильний до захоплення оточуючими;

Доброзичливий: доброзичливий, схильний до співпраці;

Альтруїстичний: гіпервідповідальний, відповідальний.

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: Навч. посібник. – К.: Либідь. 2004. – 424 с.

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.

4. Разисов В. Ищу себя. – СПб.: Питер, 2003. – 224 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема. Структура системи освіти України.

Мета: визначити систему та мету освіти, навчити обґрунтовувати основоположні принципи освіти України та їх реалізація; проаналізувати основних типів навчальних закладів системи освіти України; формувати та виховувати в студентів бажання бути освіченим членом суспільства.

План заняття

I. Актуалізація опорних знань.

1. Проаналізувати принципи освіти в Україні.
2. Обґрунтувати важливість принципів європейської вищої школи.
3. Вказати типи навчальних закладів системи освіти України та види діяльності вищих навчальних закладів.

II. Практичне завдання.

Навести приклади реалізації циклу управління у навчальному процесі, на його основі заповнити таблицю.

Етапи циклу	Функції управління та самоуправління	Діяльність викладача	Діяльність тих, хто навчається

III. Творче завдання.

Сформулювати загальну мету економічної освіти школярів, студентів.

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: Навч. посібник. – К.: Либідь. 2004. – 424 с.

2. Ковальський Теодор Дж. Проблемні ситуації в керуванні освітою. – Пер. з англ. А. Камянець. – Львів: Літопис, 2003. – 253 с.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема. Особистість і діяльність педагога.

Мета: вказати компоненти педагогічної діяльності: цілеспрямована діяльність, предмет праці, засоби праці; розвивати уміння аналізувати функції

педагогічної діяльності: конструктивна, комунікативна, організаторська, гностична; формувати навички кваліфікувати умовні педагогічні труднощі; виховувати в студентів вимогливість до власної майбутньої педагогічної діяльності.

План заняття

I. Актуалізація і корекція опорних знань.

1. Схарактеризувати компоненти педагогічної діяльності.
2. Вказати складові системи та функції діяльності педагога.
3. Проаналізувати умовні педагогічні труднощі та особливості їх розв'язання.
4. Обґрунтувати компоненти педагогічної майстерності та етапи її формування.

II. Педагогічні ситуації.

Ситуація 1. Почався урок. Учні заспокоїлися, настала тиша, і раптом у класі хтось голосно засміявся. Коли вчитель, не встигнувши нічого сказати, здивовано глянули на учня, який засміявся, він, дивлячись прямо у вічі, заявив: "Мені завжди смішно дивитися на Вас і хочеться сміятися, коли Ви починаєте урок".

Як учитель має відреагувати на це:

- 1) "От тобі й на!";
- 2) "А що, тобі смішно?";
- 3) "Ти що, дурний?";
- 4) "Люблю веселих людей";
- 5) "Я радий(а), що створюю веселий настрій".

Ситуація 2. На першому уроці або вже після того, як учитель провів кілька уроків, учень йому заявив: "Я не думаю, що Ви як педагог зможете нас чогось навчити".

Якою має бути реакція вчителя:

- 1) "Твоя справа - вчитися, а не вчити вчителя";
- 2) "Таких, як ти, я, звичайно, нічого не зможу навчити";
- 3) "Можливо, тобі краще перейти в інший клас або навчатися в іншого вчителя?";
- 4) "Тобі просто не хочеться вчитися";
- 5) "Мені цікаво знати, чому ти так думаєш".

Ситуація 3. Учитель дає учневі завдання, а той не хоче його виконувати і заявляє: "Я не хочу цього робити!"

Якою має бути реакція вчителя:

- 1) "Не хочеш - змусимо!";
- 2) "Для чого ж ти тоді прийшов учитися?";
- 3) "Тим гірше для тебе, залишайся неуком";
- 4) "Ти усвідомлюєш, чим це може для тебе закінчитися?";
- 5) "Може, поясниш, чому?".

Ситуація 4. Учень, розчарований своїми оцінками, сумнівається у своїх здібностях і в тому, що йому коли-небудь вдасться зрозуміти та засвоїти матеріал, і говорить учителеві: "Як Ви вважаєте, чи зможу я вчитися на "відмінно" і не відставати від інших дітей у класі? "

Яку відповідь має дати вчитель:

- 1) "Якщо чесно сказати, - сумніваюся";
- 2) "Так, звичайно, у цьому ти можеш не сумніватися";
- 3) "У тебе хороші здібності, і я покладаю на тебе надії";
- 4) "Чому ти сумніваєшся в собі?";
- 5) "Давай поговоримо і з'ясуємо проблеми".

III. Педагогічні роздуми.

Як Ви розумієте слова К.Д. Ушинського: «У школі повинна працювати серйозність, яка допускає жарт, але не перетворює всю справу на жарт, ласкавість без нудотності, справедливість без прискіпливості, доброта без слабкості, порядок без педантизму, і головне, постійна розумна діяльність».

Яка Ваша думка: чи можливий єдиний метод викладання, про який мріяв Ян Амос Коменський?

Чи може вчитель погодитись із тезою японської конституції VII ст.: «Кожна людина має серце, у кожного серця свої нахили. Він вважає це гарним, я – поганим. Я вважаю це гарним, він – поганим. Я зовсім необов'язково мудрець. Ми обидва лише звичайні люди».

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: Навч. посібник. – К.: Либідь. 2004. – 424 с.
2. Ковальський Теодор Дж. Проблемні ситуації в керуванні освітою. – Пер. з англ. А. Камянець. – Львів: Літопис, 2003. – 253 с.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема. Планування навчання.

Мета: обґрунтувати важливість постановки цілей навчальної діяльності, особливості ціле покладання та його функції; проаналізувати види цілей, їх специфіку та проблеми формування; навчати студентів розрізняти поняття «зміст освіти» та «зміст навчання», відбір і формування змісту навчання; формувати в студентів вміння складати плани навчання за видами та способами; розвивати вміння правильно застосовувати методи навчання роботи з учнями.

План заняття

1. Обговорення теоретичних положень з теми.

1. Пояснити необхідність ціле покладання та проаналізувати його функції.
2. Схарактеризувати поняття «зміст освіти» та «зміст навчання». Вказати їх компоненти.
3. Особливості складання плану навчальної діяльності.
4. Навести приклади класифікацій методів навчання. У чому їх відмінність?

II. Методичний диктант.

III. Творче завдання (інтерактивний метод навчання).

Алгоритм визначення цілей вивчення теми (урок економіки):

1. З окресленого програмою кола знань, умінь і навичок для певного класу формується їхній перелік стосовно конкретної теми.

2. Складений перелік коригується й уточнюється з урахуванням:

- а) матеріалу підручника;
- б) запитань, які розглядатимуться на уроці;
- в) цілей самих учнів.

Цілі формулюються діагностично, для чого потрібно визначити:

- які знання учні повинні засвоїти?
- якими уміннями (інтелектуальними, практичними) повинні оволодіти учні?
 - які якості будуть проявляти?
 - як буде здійснюватися рефлексивна діяльність учнів (Під рефлексією в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, уміння аналізувати свої власні дії, учинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Рефлексія – це аналіз здійснення діяльності, спрямований на виявлення причин утруднень і корекції способу діяльності);
 - чітко окреслити кінцевий результат діяльності.

Запитання:

- чи надаватиметься учням можливість внести зміни в планування роботи на уроці?
- чи враховує наочність уроку специфіку сприйняття учнів?
- чи використовуються різні джерела інформації?
- чи пропонуються учням завдання: репродуктивного характеру; частково-пошукового; дослідницького; творчого?
- які здебільшого використовуються форми організації учнів на уроці?
- які рекомендації для виконання домашнього завдання?
- чи даються окремим учням індивідуальні домашні завдання? Які?
- чи враховується під час оцінювання не тільки правильність, а й самостійність та оригінальність відповідей, інші характеристики?

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Гольштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ.. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.

4. Радіонова І.Ф. та ін Загальна економіка (підручник для ліцеїв та гімназій), 10-11 класи. – К.: Заповіт, 1995.

5. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти. – Вид. 3-тє, перероб і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 168 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема. Мотивація навчальної діяльності.

Мета: розглянути прийоми та засоби активізації уваги, сприйняття, пам'яті, мислення пізнавальної діяльності; проаналізувати стратегії управління мотиваційними процесами у навчанні; розвивати уміння застосовувати види та механізми мотиваційного впливу відповідно мотиваційного циклу в навчанні; формувати в студентів творчі здібності відповідно складання мотивів і стимулів навчання для учнів при вивченні шкільного курсу економіки; виховувати індивідуальні особливості мотивації учіння.

План заняття

I. Актуалізація і корекція опорних знань.

1. Визначити поняття «активність», як вона пов'язана з діяльністю? Навести приклади застосування прийомів і засобів активізації.

2. Охарактеризувати роль мотивації та мотиваційний процес у навчанні.

3. проаналізувати класифікацію мотивів навчальної діяльності.

4. обґрунтувати поняття «стимул», вказати їх види. Визначити спільне і відмінне між поняттями «мотив» і «стимул».

II. Творча робота студентів.

Завдання.

Створити власну карту мотивів – перелік тих причин, які спонукають вас до навчання. Які функції виконують кожен з них?

Проаналізувати, які прийоми само мотивації використовуєте ви і які вам можна було б ще взяти на озброєння в майбутньому?

Що потрібно, щоб дитина: училася розуміти інших, вірила в себе, була вдячною, вірила в людей, була справедливою.

III. Практична лабораторія майбутнього вчителя..

I варіант

Сформулювати мотивацію навчальної діяльності учнів на уроках економіки відповідно соціальних мотивів (тема за вибором).

II варіант

Сформулювати мотивацію навчальної діяльності учнів на уроках економіки відповідно пізнавальних мотивів (тема за вибором).

III варіант

Сформулювати мотивацію навчальної діяльності учнів на уроках економіки відповідно особистісних мотивів (тема за вибором).

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.

2. Климчук В.А. Тренинг внутренней мотивации. – СПб.: Речь, 2005. – 76 с.

3. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. – Харків: ОВС, 1990. – 164 с.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.
5. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.
6. Радіонова І.Ф. та ін. Загальна економіка (підручник для ліцеїв та гімназій), 10-11 класи. – К.: Заповіт, 1995.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема. Організація процесу навчання.

Мета: розкрити концептуальну основу урочної форми навчання, схарактеризувати основні форми організації навчальної діяльності учнів на уроці, вказати їх переваги та недоліки; розвивати в студентів вміння класифікувати засоби навчання та наводити приклади; формувати в студентів комунікативні здібності, оволодіння словесними засобами навчання на уроках економіки.

План заняття

І. Дискусія: «Сучасні підходи до організації процесу навчання».

1. Проаналізувати класно-урочну форму навчання, виявити її переваги та недоліки.
2. Схарактеризувати форми організації навчальної діяльності учнів на уроці, обґрунтувати переваги та недоліки.
3. За якими ознаками класифікують засоби навчання? Навести приклади.
4. Продемонструвати використання словесних засобів навчання на уроках економіки.

ІІ. Педагогічні ситуації.

Ситуація 1. "Я відчуваю, що заняття, які Ви ведете, нічого меті не дадуть, – каже учень вчителю і додає: – "Я взагалі не хочу ходити на ваші уроки". Як відреагувати вчителю:

- 1) "Перестань говорити дурниці!";
- 2) "Можливо, тобі знайти іншого вчителя?";
- 3) "Я хотів би докладніше знати, чому в тебе виникло таке бажання?";
- 5) "А якщо нам попрацювати разом над твоєю проблемою?".

Ситуація 2. Демонструючи самовпевненість, учень говорить вчителю: "Не існує нічого такого, чого б я не зумів зробити, якби захотів. Наприклад, я без особливих зусиль можу освоїти Ваш предмет". Як має відреагувати вчитель:

- 1) "Ти занадто добре думаєш про себе";
- 2) "Із твоїми здібностями? Сумніваюся!";
- 3) "Ти, напевно, почувася досить упевнено, якщо заявляєш так?";
- 4) "Це, напевно, буде вимагати від тебе значних зусиль";
- 5) "Зайва самовпевненість шкодить справі?"

Ситуація 3. Учень говорить вчителю: "Я знову забув принести зошит із домашнім завданням". Як на це відреагувати вчителю:

- 1) "Ну от, знову";

- 2) "Чи не здається тобі, що ти безвідповідальний?";
- 3) "Думаю, що настав час серйознішати";
- 4) "Я хотів би знати, чому?".

Ситуація 4. Учень, поділившись з учителем своїми сумнівами з приводу можливості глибшого засвоєння предмета, говорить: "Я сказав Вам проте, що мене турбує. Тепер Ви скажіть, у чому причина цього і як мені діяти далі?". Що має відповісти вчитель:

- 1) "Ти, мені здається, комплексуєш";
- 2) "У тебе немає жодних підстав для занепокоєння";
- 3) "Перш ніж висловити обґрунтовану думку, мені необхідно розібратися в суті проблеми";
- 4) "Я не готовий зараз дати тобі точну відповідь, мені треба подумати";
- 5) "Не хвилюйся, і в мене свого часу нічого не виходило"?

Ситуація 5. Учень, явно демонструючи погане ставлення до свого однокласника, говорить: "Я не хочу працювати разом із ним". Як на це має відреагувати вчитель:

- 1) "Ну то й що?";
- 2) "Все одно доведеться";
- 3) "Це нерозумно з твого боку";
- 4) "Але він теж не захоче після цього працювати з тобою";
- 5) "Ти даремно так".

III. Творча робота студентів.

Завдання. Підібрати словесні засоби навчання (апелятиви, діалогізацію, пряме звернення, емоційні вигуки, риторичні запитання, афоризми, гіперболи, метафори, алегорії) відповідно змісту теми шкільного курсу економіки.

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Гужій А.М., Коцур В.П., Волинський В.П., Самсонов В.В. Візуальні та аудіальні засоби навчання: Навч. посіб. – К., 2003. – 173 с.
2. Онищук В.А. Урок в сучасній школі / Василь Анисимович Онищук. – М., 1982. – 190 с.
3. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Помету, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Помету. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.
5. Радіонова І.Ф. та ін. Загальна економіка (підручник для ліцеїв та гімназій), 10-11 класи. – К.: Заповіт, 1995.
6. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти. – Вид. 3-тє, перероб і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 168 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Тема. Управлінські аспекти контролю навчальною діяльністю.

Мета: обґрунтувати поняття та функції контролю, схарактеризувати етапи контролю за навчальною діяльністю; формувати в студентів уміння аналізувати види зовнішнього контролю, вказуючи критерії та призначення; навчати студентів розрізняти помилки оцінювання, а також розвивати здібності педагогічної рефлексії; узагальнити види тестових завдань і навести приклади відповідно їх форми; виховувати об'єктивне ставлення до оцінювання суб'єктів навчальної діяльності.

План заняття

I. Обговорення теоретичних положень з теми.

1. Пояснити взаємодію елементів контрольної-оцінювального акту та етапи контролю.
2. Схарактеризуйте особливості психології оцінювання.
3. Вказати форми тестових завдань, навести приклади.
4. Проаналізувати систему контролю умінь і навичок студентів.

II. Дискусійні питання.

Як Ви вважаєте, чи ефективна система оцінювання ступеня засвоєння знань незалежними експертами?

Чому при опитуванні учнів вони вибрали таку систему контролю: тестування 66,7%, оцінка 37,8%, іспит 22,4%, залік 20,9%?

Чи не гальмують низькі оцінки розвиток особистості учня?

Як самоконтроль сприяє підвищенню рівня знань, умінь і навичок?

Учень повільно відповідає на Ваше запитання. Ваші дії?

Учень відповідає незадовільно, але весь час повторює «я все зробив дома», «я вчив» тощо. Ваші дії?

III. Самостійна робота.

Наведіть приклади використання різних форм тестових завдань на уроках економіки, а саме: закриті (альтернативний, дихотомічний, множинний; на відповідність; на правильну послідовність) і відкриті (на коротку однозначну відповідь; на доповнення; на розгорнуту відповідь);

Коротко охарактеризуйте окремі критерії якості знань: повнота; систематичність; оперативність; гнучкість; конкретність; узагальненість; усвідомленість; розгорнутість; міцність.

IV. Тест «Оптимальний контроль»

Вам пропонується певний перелік тверджень, з якими Ви можете погоджуватись або не погоджуватись. За усі позитивні відповіді поставте собі по одному балу, усі негативні – прирівнюються до нуля.

1. Якщо мене не контролюють, я перестаю працювати взагалі.
2. Мене більше стимулює покарання, ніж похвала.
3. Я ефективно та якісно виконую свою роботу лише тоді, коли відчуваю, що у цьому хтось зацікавлений.
4. Я не можу працювати якісно та продуктивно, коли у колективі створилась атмосфера, яка не сприяє роботі.

5. Якщо я відчуваю, що хтось із колег чи керівників спостерігає за виконанням мною посадових обов'язків, то я здатний мобілізуватись та ефективно працювати.

6. Якщо я знаю, що певні завдання ніхто не буде перевіряти, то я можу їх не виконати.

7. Якщо від результатів моєї роботи залежить подальше виконання іншими працівниками їхніх завдань, то я намагатимусь виконувати її швидко та якісно.

8. Я продуктивно працюю лише тоді, коли мене відповідним чином мотивують.

9. Я вважаю, що підлеглі працюють ефективно лише тоді, коли їх періодично, систематично та сукупно (а не вибірково) контролюють.

10. Якщо я зауважую, що результати роботи мого колеги починають пильно контролюватись керівником, то я сам починаю активніше працювати.

Ключ до тесту

7–10 балів: Ви належите до категорії людей, які ефективно працюють лише в умовах тотального, жорсткого контролю. Оскільки, якщо Ви знаєте, що виконання певних завдань не будуть перевірятись, то Ви їх відкладаєте доти, доки хтось поцікавиться їхніми результатами. Якщо Ви не відчуваєте, що Вас постійно контролюють або керівники, або колеги, що у результатах Вашої роботи ніхто не зацікавлений, то Ви розслабляєтесь і можете взагалі перестати працювати.

4–6 балів: Ви належите до найчисленнішої категорії людей, яких час від часу необхідно контролювати, але не потрібно робити це постійно. Вибіркові та несистематичні контрольні перевірки Вашої роботи чи роботи колег надихають Вас на результативну працю.

1–3 бали: Ви результативно працюєте лише тоді, коли не відчуваєте над собою "меч" контролю. Ви достатньо організована та відповідальна людина, тому поставлені завдання Ви виконуєте в будь-якому випадку. При цьому надмірний контроль вибиває Вас з колії і тільки заважає працювати. До Вас краще застосовувати неформальну форму контролю.

V. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Ковальський Теодор Дж. Проблемні ситуації в керуванні освітою. – Пер. з англ. А. Камянець. – Львів: Літопис, 2003. – 253 с.

2. Онищук В.А. Урок в современной школе / Василий Анисимович Онищук. – М., 1982. – 190 с.

3. Паращенко Л.І. Тестові технології у навчальному закладі: Метод. посібник / Л.І. Паращенко, В.Д. Леонський, Г.І. Леонська; Наук. ред. О.І. Ляшенко. – К.: ТОВ «Майстерня книги», 2006. – 217 с.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

5. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.

6. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти. – Вид. 3-тє, перероб і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 168 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Тема. Управління навчанням різного віку.

Мета: схарактеризувати поняття освітньо-вікових періодів, дати загальну характеристику дошкільного віку; навчати студентів аналізувати молодший, середній і старший шкільний вік за особливостями розвитку та пізнавальної сфери; виявити характерні особливості розвитку студентського віку та вказати основні сфери розвитку дорослого віку; розвивати в студентів уміння використання прийомів і методів в управлінні учнями різного віку.

План заняття

I. Актуалізація і корекція опорних знань.

1. Визначення поняття «освітньо-вікові періоди». Проаналізувати особливості розвитку та пізнавальна сфера шкільного віку.
2. Схарактеризувати особливості розвитку студентського віку.
3. Виявити сфери пізнання дорослого віку та особливості загального розвитку.

II. Самостійна робота.

I варіант

Проаналізувати пізнавальну сферу (сприймання, увагу, пам'ять, мислення) молодшого шкільного віку, вказати прийоми і методи управління та розвитку зазначеного віку.

II варіант

Проаналізувати пізнавальну сферу (сприймання, увагу, пам'ять, мислення) студентського віку, вказати прийоми і методи управління та розвитку зазначеного віку.

III варіант

Проаналізувати пізнавальну сферу (сприймання, увагу, пам'ять, мислення) дорослого віку, вказати прийоми і методи управління та розвитку зазначеного віку.

III. Обговорення проблемних ситуацій.

Увійшовши до класу на урок, учитель побачив на дошці карикатуру на себе. Діти розраховували, що почнеться пошук винуватця й урок буде зірвано. Що робити?

Учні збиралися втікти з додаткового уроку, причому вчителів потрапила до рук записка, у якій вони домовляються піти з уроку й не дуже добре відгукуються про нього. Що робити?

На прохання завідувача з навчальної роботи ти заміняєш хворого вчителя в чужому класі. Почався урок. Клас важко піддається управлінню. Ти вітаєшся - жодної уваги. Як бути?

V. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. – Харків: ОВС, 1990. – 164 с.

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

3. Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рибалко. – СПб.: Речь, 2001. – 688 с.

4. Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю. Загальна психологія. – К.: Професіонал, 2004. – С. 283-302.

5. Щотка О.П. Вікова психологія дорослої людини: Навч. вид. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 194 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема. Комунікації навчання та прийняття рішень.

Мета: визначити поняття «комунікація» та «спілкування», проаналізувати складові спілкування як діяльності: комунікативна, інтерактивна, перцептивна; обґрунтувати важливість застосування вербальних та невербальних засобів педагогічної комунікації в управлінні навчанням; розвивати в студентів уміння узагальнювати фактори навчання та їхні складові; виховувати об'єктивне ставлення до проблемно-педагогічних ситуацій та гуманних шляхів їх розв'язання.

План заняття

I. Дискусія на тему: «Комунікації та керівництво в навчальній діяльності».

1. Яке значення для людини та її навчання має спілкування? Проаналізувати компоненти комунікативного акту.

2. Чим відрізняються засоби вербального та невербального спілкування?

3. Які генеральні фактори Ви знаєте і чому вони так називаються?

4. У чому виражаються професійно важливі якості педагога як керівника? Проблемно-педагогічні ситуації та їх розв'язання.

II. Творче завдання.

Навести приклади ситуацій у навчанні відповідно існуючих сигналів, що попереджають конфлікт, Серед них:

1) криза (в ході кризи звичайні норми поведінки втрачають силу, і людина стає здатною на крайнощі - в своїй уяві, іноді насправді);

2) непорозуміння (викликається тим, що якась ситуація пов'язана з емоційною напруженістю одного з учасників, що призводить до спотворення сприйняття);

3) інциденти (якась дрібниця може викликати тимчасове хвилювання або роздратування, але це дуже швидко проходить);

4) напруга (стан, що спотворює сприйняття іншої людини і вчинків його дій, почуття змінюються на гірше, взаємини стають джерелом безперервного занепокоєння, дуже часто будь-яке непорозуміння може перерости в конфлікт);

5) дискомфорт (інтуїтивне відчуття хвилювання, страх, які важко висловити словами).

III. Практична лабораторія майбутнього педагога.

Для реалізації установки на рішення конфліктів пропонується практикум обговорення педагогічних правил.

Правило 1. Не намагайтеся за кожним негативним вчинком школяра бачити тільки негативні мотиви.

Правило 2. Ретельно готуйтеся до уроку, не допускайте ні найменшої некомпетентності у викладанні свого предмета.

Правило 3. Школярі схильні охочіше виконувати розпорядження вчителів при опосередкованому способі впливу. Є два способи впливу на людину – прямий і непрямий, опосередкований. Перший спосіб - традиційний, ігнорує особливості особистості – заснований на вольовому тиску на психіку учня і тому найменш ефективний. Другий – це метод непрямого впливу; сенс в тому, що через порушення інтересів, потреб, мотивів поведінки людини від нього можна домогтися більшого.

Правило 4. Школяра можна змінити на краще з допомогою спеціальних прийомів оцінки його особистості. Важливий засіб формування особистості школяра – педагогічно грамотна оцінка його як особистості.

Правило 5. Спільна діяльність зближує людей і підвищує їх авторитет.

Правило 6. Передбачливість і коректність поведінки вчителя знижують напругу у спілкуванні. Важливим профілактичним засобом є так званий орієнтовний стиль поведінки, який передбачає передбачливість, коректність, люб'язність у спілкуванні зі школярами.

IV. Підсумок заняття та завдання на наступне заняття.

Рекомендована література

1. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. – Вид. 2-е. – К.: Основи, 2004. – 172 с.

2. Гольштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ.. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

4. Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рибалко. – СПб.: Речь, 2001. – 688 с.

5. Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю. Загальна психологія. – К.: Професіонал, 2004. – С. 283-302.

Самостійна робота

№ п/п	Питання	К-сть годин	Форми контролю	Література
1.	Розкрити роль освіти в розвитку продуктивних сил суспільства.	1 (2)	Співбесіда	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.
2.	Проаналізувати пріоритетні напрями розвитку системи освіти.	1 (2)	Колоквіум	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.
3.	Охарактеризувати показники, що засвідчують творчий підхід учителя до своєї професійної діяльності.	2 (3)	Співбесіда	3; 4; 5; 10; 15.
4.	Визначити основні вимоги до вчителя національної школи і обґрунтуйте їх об'єктивність.	2 (3)	Перевірка письмових робіт	3; 4; 5; 10; 15.
5.	Способи планування навчальної діяльності.	1 (2)	Тестування	1; 3; 4; 5; 6; 20; 21.
6.	Проаналізувати навчальний матеріал розділу предмету економіки (посібника) з точки зору відбору та формування змісту освіти та навчання.	2 (3)	Обговорення рефератів	1; 3; 4; 5; 6; 20; 21.
7.	Стилi учіння та прогнозування можливих стилів викладання. Пояснити можливий взаємозв'язок між ними.	1 (2)	Співбесіда	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.
8.	Довести, що навчання може розглядатися з позицій теорії управління.	1 (2)	Колоквіум	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.
9.	Відмінності класифікацій методів навчання.	1 (2)	Обговорення рефератів	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
10.	Теорії формування змісту освіти та навчання.	2 (2)	Тестування	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
11.	Основні предмети навчальної діяльності.	2 (3)	Обговорення рефератів	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
12.	Довести, чому жоден метод навчання не може використовуватися як універсальний.	1 (2)	Колоквіум	1; 2; 3; 10; 15; 20; 22.
13.	Стратегії управління мотиваційними процесами у	2 (3)	Колоквіум	1; 2; 3; 5; 6; 10; 11; 16; 20; 22.

	навчанні.			
14.	Мотиваційний цикл у навчанні та чинники його ефективності реалізації.	1 (2)	Перевірка письмових робіт	2; 3; 4; 7; 9; 13; 14; 23; 24.
15.	Прийоми активізації навчання.	1 (2)	Тестування	2; 3; 4; 7; 9; 13; 14; 23; 24.
16.	Стимулювальний вплив методів навчання.	1 (2)	Колоквіум	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
17.	Схарактеризувати основні форми організації навчання.	1 (2)	Тестування	1; 3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
18.	Організація роботи при усних інформаційних повідомленнях.	1 (2)	Співбесіда	3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18; 21.
19.	Пояснити поєднання різних засобів навчання у процесі викладання.	1 (2)	Перевірка письмових робіт	3; 4; 5; 6; 11; 16; 17; 18; 21.
20.	Особливості використання таблиць і логічних схем як засобів навчання.	2 (3)	Обговорення рефератів	3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 21.
21.	Проаналізувати процес педагогічної рефлексії та зворотного зв'язку при вивченні шкільного курсу економіки.	1 (2)	Перевірка письмових робіт	3; 4; 6; 10; 16; 17; 18; 21.
22.	Проаналізувати класифікацію форм тестових завдань.	1 (2)	Співбесіда	3; 4; 5; 6; 10; 11; 16; 17; 18.
23.	Форми реалізації підсумкового виду зовнішнього контролю.	2 (3)	Обговорення рефератів	2; 3; 4; 5; 6; 12; 19; 23; 25.
24.	Схарактеризувати особливості навчання студентства.	1 (2)	Співбесіда	1; 3; 7; 9; 16; 22; 23; 25; 26.
25.	Прикладні аспекти комунікації під час розв'язання педагогічних ситуацій.	1 (2)	Колоквіум	2; 3; 4; 9; 15; 24.
26.	Проаналізувати генеральні фактори навчання та їхні складові.	2 (3)	Співбесіда	2; 4; 9; 12; 15; 23.
27.	Назвати й обґрунтувати методи дослідження конфліктів.	1 (2)	Колоквіум	2; 3; 9; 12; 15; 23.

Програма семестрового заліку

1. Пояснити навчання з позицій теорій управління.
2. Назвіть основні ознаки спільної діяльності.
3. Проаналізувати навчальну діяльність з точки зору типологічних підходів.
4. Спрогнозувати і описати можливий власний стиль викладання.
5. Проаналізувати функції навчального менеджменту.
6. Схарактеризувати принципи освіти України.
7. Вказати основні типи навчальних закладів системи освіти.
8. Визначити компоненти навчальної діяльності та основні функції педагога.
9. Схарактеризувати професійного самовиховання майбутніх вчителів.
10. Пояснити необхідність цілепокладання та проаналізувати його функції.
11. Порівняти поняття «зміст освіти» та «зміст навчання». Вказати їх компоненти.
12. Особливості складання плану навчальної діяльності.
13. Навести приклади класифікацій методів навчання. У чому їх відмінність?
14. Визначити поняття «активність», як вона пов'язана з діяльністю. Навести приклади застосування прийомів і засобів активізації.
15. Схарактеризувати роль мотивів і мотиваційний процес у навчанні.
16. Проаналізувати класифікацію мотивів навчальної діяльності.
17. Обґрунтувати поняття «стимул», вказати їх види. Визначити спільне і відмінне між поняттями «мотив» і «стимул».
18. Назвати види стимулів і наведіть приклади використання їх викладачами на заняттях.
19. Навести приклади реалізації методів навчання на різних етапах мотиваційного циклу.
20. Проаналізувати класно-урочну форму навчання.
21. Схарактеризувати форми навчальної діяльності учнів, вказати їх переваги та недоліки.
22. Вказати яким є взаємозв'язок методів і організаційних форм навчання.
23. За якими ознаками класифікують засоби навчання, навести приклади.
24. Особливості використання словесних засобів навчання.
25. Навести приклади використання словесних засобів навчання для викладання однієї з тем дисципліни, яку ви вивчали.
26. Пояснити, що таке умови навчання та навіщо їх слід враховувати в організації навчального процесу.
27. Схарактеризувати взаємодію елементів контрольно-оцінного акту.
28. Обґрунтувати доцільність етапів контролю.
29. Порівняти форми, види та методи контролю. Визначити спільне та відмінне ніж ними.
30. Вказати форми тестових завдань, навести приклади.
31. Проаналізувати систему контролю знань, умінь і навичок студентів.
32. Обґрунтувати переваги та недоліки рейтингової системи оцінювання навчальної діяльності студентів.

33. Порівняти пізнавальні особливості молодшого, середнього та старшого шкільного віку.
34. Назвати труднощі «перехідного» періоду школярів.
35. Визначити особливості навчання підлітків.
36. Схарактеризувати особливості навчання студентства.
37. Загальна їх характеристика дорослого віку.
38. Обґрунтувати основні принципи андрагогіки.
39. Вказати основні функції спілкування, як їх виконання виявляється у спілкуванні?
40. Проаналізувати засоби педагогічної комунікації.
41. Пояснити походження конфлікту та як ним управляти в навчанні?
42. Обґрунтувати генеральні фактори ефективного управління навчанням.
43. Назвати та схарактеризувати методи дослідження конфліктів.
44. Особливості прийняття управлінських рішень у навчанні.
45. Проаналізувати проблемно-педагогічні ситуації та шляхи їх розв'язання у навчанні.

Програма державного іспиту

1. Пояснити навчання з позицій теорій управління та елементи педагогічної системи.
2. Схарактеризувати ознаки спільної діяльності та навчання організованої системи.
3. Проаналізувати навчальну діяльність на основі індивідуально-типологічних особливостей.
4. Порівняти індивідуальні стилі педагогічної діяльності.
5. Проаналізувати функції управління навчанням.
6. Схарактеризувати принципи освіти України.
7. Вказати основні типи навчальних закладів системи освіти.
8. Визначити компоненти навчальної діяльності та основні функції педагога.
9. Пояснити необхідність цілепокладання та проаналізувати його функції.
10. Проаналізувати види навчальних цілей та проблеми їх формування.
11. Порівняти поняття «зміст освіти» та «зміст навчання», вказати компоненти змісту освіти.
12. Схарактеризувати особливості складання планів навчальної діяльності.
13. Прокласифікувати основні методи навчальної діяльності.
14. Визначити поняття «активність», як вона пов'язана з діяльністю? Вказати критерії навчальної активності учнів.
15. Схарактеризувати роль мотивів і мотиваційний процес у навчанні.
16. Проаналізувати функції мотивів навчальної діяльності.
17. Обґрунтувати поняття «стимул», вказати їх види. Визначити спільне і відмінне між поняттями «мотив» і «стимул».
18. Проаналізувати класно-урочну форму навчання.
19. Схарактеризувати форми навчальної діяльності учнів, вказати їх переваги та недоліки.
20. Схарактеризувати класифікацію засобів навчальної діяльності.
21. Особливості використання словесних засобів у процесі навчальної діяльності.
22. Пояснити взаємодію елементів структури контрольно-оцінної діяльності.
23. Обґрунтувати доцільність етапів контролю за навчальною діяльністю.
24. Пояснити психологія суб'єктивної помилки оцінювання у навчанні.
25. Схарактеризувати поняття навчального модуля та особливості організації модульного навчання.
26. Порівняти пізнавальні особливості молодшого, середнього та старшого шкільного віку.
27. Особливості розвитку та пізнавальної сфери студентського віку.
28. Проаналізувати засоби педагогічної комунікації.
29. Обґрунтувати фактори ефективного управління навчанням.
30. Особливості прийняття управлінських рішень у навчанні.

Критерії та норми оцінювання знань, умінь і навичок студентів з навчальної дисципліни. Розподіл балів, які отримують студенти

Курс «Психологія діяльності та навчальний менеджмент» складається з одного навчального модуля. Для оцінювання знань, умінь та навичок студентів в кожному змістовому модулі передбачається проведення поточного контролю на практичних заняттях і підсумковий модульний контроль, який проводиться у вигляді письмової модульної контрольної роботи. Кількість модульних контрольних робіт визначена навчальним планом підготовки фахівців даного освітньо-кваліфікаційного рівня. Всі вони двогодинні і є обов'язковими для написання кожним студентом.

Максимально можливі бали оцінювання кожного контрольного заходу наведені у таблиці. Вони встановлені з урахуванням важливості, складності та обсягу відповідної навчальної діяльності студента.

Поточний і модульний контроль			Сума
Змістовий модуль (I)			100 балів
Поточний контроль	МКР	Самостійна робота	
50 балів	45 балів	5	

Критерії оцінювання знань, умінь, навичок студентів на навчальних заняттях

1	Студент мало усвідомлює мету завдання; може відшукати відповідь у підручнику лише на окремі питання.
2	Студент слабо володіє понятійним апаратом; відповідає лише за допомогою викладача на рівні "так" чи "ні"; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
3	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру за допомогою викладача.
4	Студент володіє початковими знаннями, здатний відтворити їх, провести за ними розрахунки з допомогою викладача; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять (однак з помилками); вміє працює з підручником; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні.
6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати суть завдання, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування завдань за алгоритмом.

7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; правильно використовує термінологію; вміє наводити приклади на підтвердження своїх думок; здатний за допомогою викладача застосовувати знання в стандартних ситуаціях.
8	Знання студента досить повні; відповіді чіткі, логічні та обґрунтовані, однак з окремими неточностями; вміє самостійно проаналізувати хід виконання вправ і на їх прикладах виконувати аналогічну.
9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом; вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робити висновки; використовує загальновідомі докази у власній аргументації; вміє самостійно працювати; без сторонньої допомоги виконує прості завдання, здатний розв'язувати складні задачі, використовуючи приклади аналогічних завдань, розв'язаних до нього.
10	Студент володіє узагальненими знаннями з дисципліни, аргументовано використовує їх у стандартних ситуаціях; чітко тлумачить поняття, формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал; має сформовані типові навички; здатний самостійно виконати стандартну вправу; робить спроби застосовувати знання у дещо змінених ситуаціях.
11	Студент володіє глибокими і міцними знаннями; дає правильні і вичерпні відповіді, робить аргументовані висновки; здатний самостійно вивчити матеріал; самостійно визначає шлях розв'язання стандартних завдань; здатний розв'язувати складні нестандартні завдання, використовуючи попередні навідні підказки.
12	Студент має системні теоретичні знання, аргументовано застосовує їх при розв'язанні практичних завдань; знає суміжні дисципліни; ґрунтовно й логічно викладає матеріал в усній та письмовій формі; самостійно вибирає шлях розв'язання дидактичної задачі (в тому числі складної, нестандартної) та доводить його до кінця, використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозування результатів, моделює ситуації в нестандартних умовах.

Під час навчальних занять слід дотримуватись принципу рівномірності опитування всіх студентів академічної групи. Кількість поточних оцінок аудиторної роботи кожного студента має бути максимально достатньою для об'єктивного виявлення повноти та глибини засвоєння студентом відповідного навчального матеріалу змістового модуля.

Пропущені студентом заняття обов'язково відпрацьовуються. Поточну заборгованість, пов'язану з невиконанням домашніх завдань та не підготовкою до практичних занять студент також повинен ліквідувати. При цьому максимальним балом за відпрацьоване заняття вважається 12.

Кожна задача модульної контрольної роботи оцінюється певною кількістю балів, а загальна оцінка за роботу формується як сума цих балів. Максимально

можливі бали за виконання того чи іншого завдання контрольної роботи встановлені з урахуванням його складності та обсягу. Результат студента, що не з'явився на модульну контрольну роботу, оцінюється в 0 балів. Такі студенти повинні ліквідувати дану заборгованість до початку семестрового контролю. Крім того, студенти, які за результатами модульної контрольної роботи отримали оцінку, що складає менше 60% від загальної кількості балів, виділених на неї, обов'язково повинні здійснити покращення свого результату шляхом повторного написання роботи.

Самостійна робота (5 балів)

Контроль за самостійною роботою здійснює лектор на консультаціях. Студенти для виконання завдань самостійної роботи, зазвичай, заводять окремий зошит.

Семестровий залік

Якщо студент не відпрацював пропущені навчальні заняття, не виправив оцінки 0,1,2,3, отримані на навчальних заняттях; не виконав або виконав МКР, завдання самостійної роботи менше ніж на 60 % від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, він вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю.

Студенти, які не мають академічної заборгованості за результатами поточного контролю, отримують оцінки за результатами підсумкового контролю у формі заліку з кредитного модуля (навчальної дисципліни).

Студенти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, отримують за результатами підсумкового контролю у формі заліку оцінку F за шкалою ECTS та „не зараховано”/„незадовільно” за нац. шкалою.

Студенти, які мають академічну заборгованість за результатами підсумкового контролю у формі заліку, зобов'язані ліквідувати її в терміни, визначені графіком ліквідації академічної заборгованості.

До індивідуального навчального плану студента результати підсумкового контролю у формі заліку заносяться за умови, якщо студент не має академічної заборгованості за результатами поточного контролю та його рейтингова оцінка є більшою або рівною 60 балів.

Рейтингова оцінка з кредитного модуля

Рейтингова оцінка з кредитного модуля – сумарна підсумкова оцінка за багатобальною шкалою рівня засвоєння студентом певного кредитного модуля (навчальної дисципліни) упродовж його вивчення.

Рейтингова оцінка з кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100 і більше	A (відмінно)	відмінно
82-89	B (дуже добре)	добре
75-81	C (добре)	
67-74	D (задовільно)	задовільно
60-66	E (достатньо)	

35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)	незадовільно
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведенням додаткової роботи щодо вивчення навчального матеріалу кредитного модуля)	

Рейтингова оцінка у балах знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля обчислюється після проведення цих занять та ліквідації студентом поточної заборгованості, пов'язаної з пропусками занять, невідповідністю або недостатньою підготовленістю до них.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ З ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАВЧАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Тема. Управлінський підхід до навчальної діяльності.

Дослідники у галузі соціальних систем давно помітили функціональну подібність між процесами управління та навчання. Теорія управління та педагогічна теорія розвивалися на спільних засадах уявлень про людину, її потреби, закономірності розвитку тощо. І управління, і навчання є видами людської діяльності, отже мають такі основні функціональні блоки, як мотив, ціль, планування, переробка інформації, концептуальна модель, прийняття рішення, дії, перевірка результатів і корекція дій (Б.Ф. Ломов). Подібно до менеджменту це розкриття потенціалу тих, хто навчається, але треба додати, яким чином – шляхом формування певного кола знань, умінь та навичок. Як у педагогіці існують різні парадигми навчання, так і в менеджменті є різні погляди на способи досягнення цілей управління.

Так, у практиці управління персоналом відомими є *три основні теорії: теорія X, теорія Y, теорія Z.*

Теорія X виходить з того, що, по-перше, всі люди є ледачими, по-друге, людей треба примушувати до праці економічно, адміністративно, психологічно (тобто застосовувати політику «батога і пряника»), по-третє, більша частина працівників не здатна брати на себе відповідальність, є неініціативною і потребує постійного контролю.

Відповідно до *теорії Y* праця для людини є природною і бажаною. Люди прагнуть брати на себе відповідальність і зацікавлені в результатах. Працівники є ініціативними, винахідливими, здатними до творчості. Прагнення людини до праці безпосередньо залежить від винагороди.

Теорія Z ґрунтується на особливостях японських менеджерів стосовно питань турботи про персонал, форм прийняття управлінських рішень, організації зайнятості, просування, відповідальності працівників. Розв'язуючи проблеми піклування про персонал, японські менеджери орієнтуються на організацію піклування про людину загалом (побут, дозвілля, навчання дітей тощо).

У науці термін «управління» тлумачать з трьох позицій:

– управління як діяльність – це визначення є важливим з точки зору зорієнтованості у визначенні на отримання предметного результату. Але воно не акцентує увагу на зміні в перебігу цієї діяльності суб'єктного досвіду учасників.

– управління як вплив однієї системи на іншу, однієї людини на другу чи групу, за цього розуміння управління розглядають як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт та зміну останнього. Активність визнається лиш за тим, хто управляє, а той, ким управляють, сприймається як пасивний виконавець, який суворо дотримується нав'язаних норм.

– управління як взаємодія суб'єктів, під взаємодією розуміється складний різноманітний процес, в якому зміна сторін є не тільки взаємопов'язаною, а й взаємозумовленою. Взаємодія – це цілісна, внутрішню диференційована система,

що самостійно розвивається. Таке розуміння управління зумовлює взаємні зміни тих, хто управляє, і тих, ким управляють.

Педагогічна система – це соціально зумовлена цілісність учасників педагогічного процесу, які взаємодіють на засадах співпраці між собою, навколишнім середовищем і його духовними й матеріальними цінностями, яка є спрямованою на формування та розвиток особистості. Педагогічну систему являє собою і освітній навчальний заклад, і цілісний педагогічний процес, в якому процес навчання є підсистемою і також розглядається як система. Своєю чергою, навчальне заняття теж є складною системою і виступає підсистемою процесу навчання.

Узгодження спільних дій, організація взаємодії досягаються завдяки спілкуванню, через встановлення вертикальних і горизонтальних каналів формальних та неформальних комунікацій між учасниками педагогічного процесу. Управління навчанням являє собою координацію роботи учасників спільної навчальної діяльності для реалізації поставлених цілей.

Для ефективного управління будь-якою діяльністю слід зважати на її особливості. Схарактеризуємо навчальну діяльність як різновид спільної діяльності. Навчальна діяльність – це специфічний вид людської діяльності, спрямований безпосередньо на зміну її суб'єкта (збагачення досвіду того, хто навчається).

Існують певні особливості, що дають змогу розглядати навчальну діяльність як специфічний вид діяльності. **Ознаки навчальної діяльності:**

- полісуб'єктність (наявність, як мінімум, двох рівноправних суб'єктів – того, хто навчає, і того, хто навчається);
- навчальна діяльність зумовлює зміни самого суб'єкта;
- вплив на розвиток особистості, навчальна діяльність залежить від розвитку та індивідуальних особливостей;
- навчальна діяльність є спеціально спрямованою на опанування навчального матеріалу і розв'язання навчальних задач;
- у навчальній діяльності засвоюються загальні способи дій, формуються уміння та навички;
- зміни психічних властивостей і поведінки, залежать від результатів власних дій особистості.

Концептуальною основою розгляду **навчальної діяльності з позиції теорії управління** в межах системного підходу є такі положення:

1) якщо виховання та навчання розглядати як організовану форму соціальних впливів, тоді вони можуть бути описані з позиції теорії управління. Управління як механізм навчання розглядається як процес управління психічним розвитком людини;

2) у процесуальному плані навчання як єдність основних функцій (планування, мотивація, організація, контроль), що послідовно та циклічно змінюють одна одну і тим самим утворюють педагогічну технологію;

3) управління в навчанні має циклічний характер (попереднім переведенням учнів з одного психологічного стану до іншого), визначаючи цим постійний і поступовий процес їхнього психічного розвитку;

4) позиція студента (учня) як суб'єкта діяльності (суб'єкта управління та самоуправління), є вирішальним чинником розвитку й саморозвитку його особистості;

5) критеріями ефективності навчання та виховання також є зміст і рівень сформованості у студентів основних функцій управління, що виступають як соціально та професійно значущі якості особистості.

Виходячи з цих положень, у результаті організації навчальної діяльності має бути створена система. Елементами цієї системи утворюють організаційно-психологічну структуру діяльності, що складається з двох груп елементів:

- організаційна: суб'єкт — процес — предмет — умови — продукт;
- соціально-психологічна: ціль — мотив — спосіб — результат.

Навчальну діяльність також можна проаналізувати з точки зору типології, і тоді ми переконуємося, що вона є універсальною для реалізації особистості, оскільки поєднує ознаки всіх типологічних особливостей (пропонуючи учням, студентам певну роботу чи завдання, доречно враховувати ці особливості).

Отже, навчання має такі складові:

– *екстравертну* (наприклад, робота в малих групах, активні методи навчання) та *інтровертну* (індивідуальна робота, домашні завдання, реферати, курсові, дослідницька діяльність);

– *сенсорну* (попереднє збирання інформації, розв'язання практичних задач, наведення реальних прикладів, фактів) та *інтуїтивну* (визначення закономірностей, концептуальні, творчі завдання);

– *розумову* (об'єктивний контроль, логічність, структурованість) та *чуттєву* (співпраця, емоційний контакт, мотивація);

– *раціональну* (чітка система вимог, визначені терміни виконання завдань, орієнтація на результат діяльності) та *іrrраціональну* (завдання з невизначеними умовами, увага до процесу діяльності, гнучкість щодо адаптації мінливих умов).

Варто схарактеризувати індивідуальні **стилі педагогічної діяльності**, пов'язані з орієнтацією на процес та результат.

1. **Емоційно-імпровізаційний.** Педагог орієнтується переважно на процес навчання, безпосереднє спілкування з учнями, обирає для лекцій найцікавіший матеріал, інші види діяльності подає для самостійного опрацювання студентів.

2. **Емоційно-методичний.** Педагог зорієнтований як на процес, так і на результат навчання. Тому він адекватно планує навчальний процес, поетапно відпрацьовує навчальний матеріал, закріплює, повторює, контролює якість знань учнів.

3. **Розмірковувально-імпровізаційний.** Орієнтація на процес та результат навчання, адекватне планування, оперативність, поєднання інтуїтивності й рефлексивності. Консервативний при відборі методів навчання, віддає перевагу помірному темпу проведення занять, не любить колективних обговорень. Заохочує самостійність.

4. *Розмірковувально-методичний*. Орієнтується переважно на результати навчання, виходячи з яких і планує навчальний процес. Домінуванням репродуктивної діяльності. Не любить колективних обговорень, вважає їх марнуванням часу.

Сьогодні констатує поняття менеджменту, яке не просто увійшло, а міцно закріпилося в педагогічному словнику. У най ширшому тлумаченні під менеджментом розуміють загальне мистецтво управління процесами, що тривають у різних системах. Так, у системі освіти здійснюється освітній менеджмент – процес реалізації основних функцій та єднаних процесів управління освітою в конкретному закладі відповідно до цілей суспільства, свого майбутнього. Організаційними структурами освітнього менеджменту виступають Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України, обласні та районні відділи освіти, а менеджерами освіти, відповідно, є міністр освіти і науки, молоді та спорту, інспектори міністерства, начальники й інспектори обласних і районних відділів освіти.

Але дедалі частіше і в нашій країні, і за кордоном застосовують поняття навчального менеджменту щодо діяльності вчителя, викладача, а менеджером навчання називають самого педагога.

Отже, якщо освітній менеджмент утілює вертикальний рівень управління в освіті (наприклад, ректорат — деканат — кафедра — викладач), то навчальний менеджмент є виявом горизонтального (учитель — учень, викладач — студент) рівня. Цей рівень представлений такою педагогічною системою – складовою цілісної освітньої системи, як процес навчання.

Взаємозв'язок діяльності педагога і тих, хто навчається, втілюється у реальному процесі навчання, який має двобічний характер. Процес навчання – спеціально організована відповідно до цілей взаємодія педагогів і тих, хто навчається, спрямована на розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань.

Процес навчання як зміна станів взаємодії педагога та учнів (студентів) складається з певних етапів, кожен із яких характеризується умовами взаємодії, ціллю, змістом взаємодії, діями педагога в структурі діяльності викладання, діями учня (студента) в структурі навчальної діяльності. Можна визначити такі **компоненти процесу навчання**:

– *стимульовально-мотиваційний* – педагог стимулює пізнавальний інтерес тих, хто навчається, що викликає в них потреби і мотиви до навчальної діяльності;

– *цільовий* – усвідомлення педагогом і прийняття тими, хто навчається, цілей та завдань навчальної діяльності;

– *змістовий* – зміст найчастіше визначає та регулює вчитель (викладач) з урахуванням цілей навчання, інтересів і схильностей учнів (студентів);

– *операційно-діяльнісний* – найповніше відображає процесуальний бік процесу навчання (методи, прийоми, засоби);

– *контрольно-регуляційний* – передбачає поєднання самоконтролю тих, хто навчається, і контролю педагогів;

– *рефлексивний* – самоаналіз, самооцінка з урахуванням оцінки інших і визначення подальшого рівня своєї навчальної діяльності учнями (студентами) та педагогічної діяльності вчителями (викладачами). Педагог має враховувати, що в процесі навчання як у процесі взаємодії існує не тільки навчально-педагогічна взаємодія педагогів і тих, хто навчається а й взаємодія учнів (студентів) між собою.

Отже, **навчальний менеджмент** – це процес реалізації основних функцій управління з відповідними комунікаціями, що забезпечує ефективне, результативне та якісно-предметне навчання в певній освітньо-віковій групі конкретного закладу освіти.

Менеджер навчання – це особа, яка реалізує основні функції управління навчанням: 1) якісно забезпечує комунікації; 2) приймає результативні й ефективні рішення; 3) виконує роль керівника, яка відповідає конкретній посаді у конкретній освітній установі та якою визначається його службова поведінка (вихователь, учитель, викладач, доцент, професор).

Розглянемо функції управління за класичною схемою, оскільки вони є фундаментом процесу управління навчанням і певною мірою виступають його інтеграційними складовими.

Планування – функція управління навчанням, що полягає в орієнтовному описі майбутнього процесу досягнення навчальних цілей. Отже, планування розпочинається з формулювання навчальних цілей. Правильно поставлена ціль навчання є описом дій учнів, які вони зможуть виконати після вивчення певного навчального матеріалу. Планування передбачає прогнозування перебігу і результатів діяльності. Сутність прогнозування полягає у тому, щоб заздалегідь оцінити можливу результативність за наявних конкретних умов.

Процес прогнозування у сфері навчання та виховання ще вивчений недостатньо. Разом із цим відомо, що недооцінювання прогностичних аспектів у теорії та практиці навчання й виховання заважає успішному розв'язанню значного кола теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із підвищенням якості педагогічного процесу. Після прогнозування відбувається проектування роботи, що полягає в конструюванні моделі майбутньої діяльності, виборі способів та засобів, що дають змогу за заданих умов і у встановлений термін досягти цілі. Підсумковим документом процесу планування є план, в якому точно визначено кому, коли і що робити.

Мотивація – функція управління навчанням, що полягає у забезпеченні достатньої активності тих, хто навчається. Щоб навчання було по-справжньому ефективним, в учня (студента) має виникнути внутрішня потреба у знаннях, уміннях і навичках, що їх пропонує викладач, а також бажання активно діяти щодо їх набуття.

Функція мотивації реалізується через сукупність усіх процесів, методів, засобів збудження тих, хто навчається, до навчальної діяльності. Під мотивацією навчання також розуміють рівень готовності суб'єкта наполегливо досягати навчальних цілей, що сприймаються як обов'язкові.

Організація – функція управління навчанням, що полягає у забезпеченні системності й упорядкованості процесу навчання. Це процес створення системи всіх елементів організаційно-психологічної структури навчальної діяльності.

Контроль – функція управління навчанням, що полягає у перевірці й оцінюванні рівня досягнення поставлених навчальних цілей. Контроль потрібен для встановлення зворотного зв'язку в перебігу навчальної діяльності й стосовно її результатів.

Оперативний зворотний зв'язок сприяє застосуванню сучасних заходів, котрі надають педагогічній взаємодії необхідної гнучкості. Контроль дає змогу визначити не лише досягнення тих, хто навчається, а й виявити причини невдач і помилок. Результати контролю можуть бути покладені як у майбутні дії тих, хто навчається, в плані вдосконалення вивчення матеріалу дисципліни, так і викладача з метою поліпшення процесу викладання та контролю знань.

Тема. Побудова системи освіти в Україні.

Система освіти складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. **Метою освіти** є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави.

Закон України «Про освіту» (Ст. 3) гарантує громадянам України право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. **Право на освіту забезпечується:**

- розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання – денною (очною), вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Законом України "Про освіту" визначено наступні **основоположні принципи освіти** нашої держави:

- 1) *доступність для кожного громадянина усіх форм типів освітніх послуг, що надаються державою* (передбачає вільний вибір громадянами будь-якого типу навчального закладу на рівних умовах, рівне право на навчання чоловіків і

жінок та реалізується через можливість безоплатного навчання і забезпечення студентів стипендією);

2) *рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, всебічного розвитку* (усі види навчально-виховної (в тому числі обрані самостійно) діяльності в закладах освіти сприяють всебічному розвитку особистості студентів);

3) *гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей*;

4) *зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями* (реалізується через національну спрямованість виховання і передбачає необхідність оволодіння історією і культурою свого народу, рідною мовою, прищеплення шанобливого ставлення до них);

5) *незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій*;

6) *інтеграція з наукою і виробництвом* (освітня діяльність повинна ґрунтуватися на основі наукових здобутків та поєднуватися з виробництвом, оскільки останнє є засобом всебічного розвитку молоді);

7) *взаємозв'язок з освітою інших країн*;

8) *гнучкість і прогностичність системи освіти, безперервність і наступність системи освіти*;

9) *поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті* (передбачає розподіл функцій в управлінні освітою між державними органами і органами самоврядування).

До державних органів управління вищою освітою належать:

1. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
2. Центральні органи виконавчої влади України, яким підпорядковані навчальні заклади освіти;
3. Вища атестаційна комісія України;
4. Державна акредитаційна комісія.

Відповідно до Закону України "Про освіту" (Ст. 29) **структура освіти в Україні включає такі ланки.**

Дошкільна освіта. Дошкільними закладами освіти є: дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки сімейні, прогулянкові, дошкільні компенсуючі (для дітей, які потребують корекції фізичного і психічного розвитку) та комбінованого типу з короткотривалим, денним, цілодобовим перебуванням дітей, а також дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки та ін.

Дошкільні заклади у тісній взаємодії із сім'єю забезпечують фізичне та психічне здоров'я дітей, їх повноцінний розвиток, готовність до школи, набуття життєвого досвіду.

Загальна середня освіта. Типи:

- 1) середня загальноосвітня школа – загальноосвітня школа I-III ступенів;
- 2) спеціалізована школа (школа-інтернат) – ЗНЗ (I-III ст.) з поглибленим вивченням окремих предметів;

3) гімназія – ЗНЗ (II-III ст.) з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;

4) ліцей – ЗНЗ (III ст.) профільне навчання і допрофесійна підготовка;

5) колегіум – ЗНЗ (III ст.) філософського та (або) культурно-естетичного профілю та інші.

Позашкільна освіта. Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовується на розвиток здібностей, талантів особистості задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Позашкільна освіта і виховання здійснюються позашкільними закладами, до яких належать палаци, будинки, центри, станції дитячої творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Професійно-технічна освіта. Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їхніх покликань, здібностей, перепідготовки, підвищення їх професійної кваліфікації. Вона здійснюється на основі базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту.

Професійну технічну освіту здобувають у таких закладах освіти: професійно-технічне училище, професійно-художнє училище, професійне училище соціальної реабілітації, училище-агрофірма, училище-завод, вище професійне училище, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсний комбінат, інші типи закладів, що надають робітничу професію.

Випускникам професійно-технічних закладів освіти відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня присвоюється кваліфікація «кваліфікований робітник» з набутої професії відповідного розряду (категорії).

Вища освіта. Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. До вищих навчальних закладів, що готують молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, які мають базову загальну середню освіту.

Прийом громадян до вищих закладів освіти проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей незалежно від форми власності закладів освіти та джерел оплати за навчання. Навчання у вищих закладах освіти державної форми власності оплачується державою.

В Україні діють такі види вищих навчальних закладів:

1. **Університет** (класичний університет) – багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широкого спектра (природничих, гуманітарних, технічних та інших) напрямів науки, техніки і культури за освітньо-професійними програмами всіх рівнів;

1.1. проводить наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром; високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності.

Можуть створюватись технічні, технологічні, економічні, медичні, сільськогосподарські та інші університети, які здійснюють багатопрофільну підготовку фахівців з вищою освітою у відповідній галузі.

2. **Академія** – вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів в окремо визначеній галузі знань або виробництва;

2.1. проводить наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. **Інститут** – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у певній галузі (науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва) проводить наукову та науково-виробничу діяльність, має високий кадровий та матеріально-технічний потенціал.

4. **Консерваторія (музична академія)** – вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у галузі культури і мистецтва (музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін);

4.1. проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

5. **Коледж** – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами бакалавра або молодшого спеціаліста з одного (кількох споріднених) напрямів підготовки або спеціальності.

6. **Технікум (училище)** – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки студентів, способів реалізації освітньо-професійних програм та соціальних функцій у системі освіти вищі навчальні заклади розподіляються за такими **рівнями акредитації**:

– *вищі навчальні заклади першого рівня акредитації* (технікуми, училища та інші), які готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти з присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста;

– *вищі навчальні заклади другого рівня акредитації* (коледжі та інші), які готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти з присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста, бакалавра;

– *вищі навчальні заклади третього і четвертого рівнів акредитації* (університети, академії, інституту, консерваторії та інші), які готують: фахівців на основі повної загальної середньої освіти – з присвоєнням кваліфікації бакалавра,

спеціаліста, магістра; на основі вищої освіти – з присудженням наукових, ступенів кандидата та доктора наук у встановленому порядку.

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може здійснюватись з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей – екстерном.

Очна форма навчання, коли навчання здійснюється з відривом від виробництва і основним акцентом на аудиторні заняття в умовах безпосереднього контакту студентів з викладачами і між собою.

Переваги такого навчання полягають у максимальному обсязі навчально-виховного взаємовпливу всіх учасників навчального процесу, у можливостях використання усіх видів педагогічного контролю, у широкому використанні групових методів і форм навчання, в можливостях надати максимального обсягу змістовного матеріалу.

Заочна форма навчання – домінують самостійні форми роботи студентів, знижений обсяг безпосередніх контактів студентів і викладачів, має місце в основному семестровий і випускний контроль. Специфіка заочного навчання у тому, що для деяких видів освіти (наприклад, медичної) воно практично не може бути застосоване.

Очно-заочна (вечірня) форма навчання – за всіма параметрами займає проміжне становище між очною і заочною формами.

Екстернат (зовнішній, сторонній) – форма навчання осіб (екстернів), які мають відповідний освітній рівень, для здобуття ними певного рівня вищої

Дистанційне (відстань, проміжок між чимось) навчання – форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, аудіо-, відео- комп'ютерних мереж, телебачення (інтернету).

Система освіти передбачає здобуття громадянами України певних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Освітній рівень передбачає задоволення потреб особистості у здобутті загальної середньої та вищої освіти шляхом навчання у різних типах закладів освіти. Законом України "Про освіту" встановлено такі освітні рівні: початкова загальна освіта, загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта.

Освітньо-кваліфікаційним рівнем передбачено здобуття певного рівня освіти і кваліфікації.

Кваліфікований робітник – це освітньо-кваліфікаційний рівень (ОКР), який на базі загальної середньої освіти здобув кваліфікаційний розряд, що визначає ступінь кваліфікації робітника відповідно до тарифно-кваліфікаційного довідника.

Молодший спеціаліст – це ОКР, який на основі повної загальної середньої освіти здобув спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення типових професійних завдань, передбачених відповідною посадою.

Бакалавр – це ОКР, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблені, фундаментальні та професійноорієнтовані уміння і знання щодо

узагальненого об'єкта праці і здатний вирішувати типові професійні завдання, передбачені для відповідних посад.

Спеціаліст – це ОКР, який на основі кваліфікації бакалавра здобув спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення складних професійних завдань, передбачених для відповідних посад.

Магістр – ОКР, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань.

Кандидат наук перший науковий ступінь в Україні, що присуджується особам з вищою освітою, які склали кандидатський мінімум і захистили кандидатську дисертацію. Ступінь кандидата наук присуджують спеціалізовані ради вищих закладів освіти або науково-дослідних установ.

Доктор наук – науковий ступінь, який присуджується особам, що захистили докторську дисертацію й мали до того, як правило, вчений ступінь кандидата наук (в Україні) або магістра.

Тема. Педагогічна діяльність і особистість педагога.

Першим педагогом, який отримував платню з імператорської казни Римської імперії, був учитель ораторів першого століття Марк Фабій Квінтіліан. Він відкрив у Римі власну школу риторики, яка згодом стала державною.

За часів середньовіччя педагогічною діяльністю займалися переважно священики, ченці, однак у міських школах та університетах – дедалі частіше люди зі спеціальною освітою.

У Київській Русі педагогів називали «майстрами». Упродовж багатьох століть тут не існувало спеціальних навчальних закладів для підготовки вчителів. Ними були і дяки з піддячими, і священнослужителі, і мандрівні «школярі-книжники».

Важливо згадати видатного педагога **Антоні Семеновича Макаренка** (1888-1939), який увійшов у класику сучасної педагогіки як засновник теорії і методики виховання в дусі колективізму.

З 1946 року до останніх днів свого життя працював директором Павлиської середньої школи на Кіровоградщині видатний український педагог **Василь Олександрович Сухомлинський** (1918-1970). Він написав багато книжок з проблем навчання та виховання учнів, а також художніх творів для дітей. Його праці, сповнені високого гуманізму, великої любові і поваги до учнів.

Діяльність, як праця – діяльність людини, спрямована на перетворення і освоєння природних і соціальних сил з метою задоволення потреб, в результаті якої створюються матеріальні і духовні цінності, формується сама людина. Процес праці складається з трудової діяльності, предмета праці і знарядь праці.

Кожен вид трудової діяльності вимагає від її виконавців відповідної **професії** (від лат. – спеціальність, офіційно визнане заняття). Для успішного виконання професійної діяльності необхідна певна підготовка – оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками, що здійснюється через відповідні професійні навчальні заклади.

Розглянуті загальні особливості праці властиві і трудовій діяльності педагога. Але вона вирізняється специфічними особливостями, які впливають з того, що педагог працює з живою істотою, формує її як особистість.

Педагогічна діяльність (праця) – особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність дорослих – батьків, учителів, школи та інших виховних установ, спрямовану на здійснення керівництва процесом виховання дітей.

Педагогічна діяльність включає в себе такі **компоненти**:

- а) *цілеспрямована діяльність* – навчання і виховання підростаючого покоління, формування у нього певних людських якостей;
- б) *предмет праці* – є особистість з неповторними індивідуальними якостями;
- в) *засоби праці* – інструментом впливу на предмет праці є особистість вчителя: його знання і вміння, його культура і моральне обличчя, його почуття і воля. Суб'єкт праці і визначальний засіб педагогічного процесу зливаються.

Учительська професія *поєднує в собі дві спеціальності*. Кожен учитель є спеціалістом з того предмета, який він викладає, і, крім того, – педагогом-вихователем (виховує змістом свого навчального предмета). Ці дві спеціальності у діяльності вчителя завжди виступають в єдності: навчаючи дітей своєму предмету, вчитель виховує їх; а виховуючи – домагається вищих успіхів у навчанні.

Діалектичний характер педагогічного процесу, постійний розвиток учнів, їх індивідуальні відмінності *потребують від педагога творчості*, творчо працюючий вчитель виступає і як *дослідник*.

Отже, систему педагогічної діяльності складають викладання, виховання, класне керівництво, діяльність із професійного самовдосконалення, управлінська, організаторська, методична, позашкільна, науково-дослідна. Ці види діяльності вирізняються за своїми цілями, змістом, методикою виконання.

Педагогічна діяльність вимагає виконання таких **функцій**

Конструктивна функція, як уміння прогнозувати навчально-виховний процес, включає три основні види проектувальної діяльності:

- конструктивно-змістовна діяльність (полягає у відборі змісту навчально-виховного матеріалу та в його конструюванні);
- конструктивно-операційна діяльність (її суть – у плануванні структури дій вчителя і учня);
- конструктивно-матеріальна діяльність (полягає у проектуванні навчально-матеріальної бази для навчання і виховання учнів).

Комунікативна функція передбачає встановлення взаємовідносин:

- з окремими учнями, малими групами і учнівськими колективами;
- з батьками учнів;
- з окремими учителями і зі всім шкільним колективом.

Організаторська функція полягає в реалізації і корекції проектів конструктивної діяльності (спрямована на формування морально-ціннісних установок

вихованців і наукового світогляду, їхніх відносин до праці, явищ природи і суспільства.

Гностична функція спрямована на:

- вивчення окремих учнів і класів;
- оцінку методів навчання й виховання (визначення сфери ефективного застосування кожного з них);
- вивчення методичних вказівок (їх практична оцінка, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного);
- аналіз власного досвіду і досвіду інших учителів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи;
- вивчення, самоосвіта і самовиховання своєї особистості.

У процесі педагогічної діяльності можуть виникати труднощі, викликані зовнішніми умовами самої діяльності, а також недоліками освітньої, моральної і фізичної невідповідності людини до діяльності та її ставлення до цієї діяльності. **Педагогічні труднощі** умовно можна поділити на:

1. **Об'єктивні** – безпосередньо пов'язані з педагогічною діяльністю, але не залежать від учителя (стан навчальної бази, робочого місця та ін.), а також пов'язані з умовами життя і побуту педагога.

2. **Об'єктивно-суб'єктивні** – що залежать як від самого педагога, так і від інших факторів (недостатня педагогічна підготовка, відсутність підтримки і допомоги з боку колективу).

3. **Суб'єктивні** – що залежать від характеру педагога, мотивів діяльності (випадковість вибору професії) та від інших психологічних особливостей його особистості (за Н. Кузьміною).

Важливою морально-психологічною рисою вчителя має бути **розумна вимоглива**, прагнення віддати їм своє серце, почуття прив'язаності до них. Важливою вимогою до педагога є **знання ним свого предмета**. Досвід переконує, що успішно навчає і виховує учнів той вчитель, який глибоко знає свій предмет. Окрім досконалого знання свого предмета, вчитель **повинен знати і суміжні предмети**. Для вчителя важливе не тільки знання свого предмета, але й **уміння передавати ці знання іншим**: учням, яких навчає, батькам, педагогічну культуру яких підвищує, колегам, з якими ділиться власним досвідом роботи. Важливою вимогою до вчителя національної школи є **володіння ним державною українською мовою. Педагог має бути різнобічно ерудованою людиною**.

Серед критеріїв оцінювання особистості вчителя особливе місце займають його **моральні якості**. У моральному плані педагог повинен бути тим, ким він хоче зробити вихованця, має щиро бажати таким і всіма силами до цього прагнути. У діяльності вчителя особлива роль належить його **вмінню володіти своєю емоційно-вольовою сферою**. Для успішної роботи з дітьми вчителю потрібні такі **вольові якості**, як цілеспрямованість, ініціативність, дисциплінованість, самовладання, вимогливість до себе та інших. Для ефективної діяльності вчителю потрібна така риса, як **педагогічна спостережливість**. Спостерігаючи за учнями на всіх етапах уроку і в усіх видах їх діяльності, вчитель отримує інформацію про вікові та індивідуальні особливості учнів, їхнє

розуміння навчального матеріалу, ставлення до навчання і вчителів, стосунки між учнями та їх поведінку, настрої і психічні стани дітей, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці.

Педагог повинен постійно працювати над удосконаленням своєї **педагогічної майстерності**, формувати наступні її **компоненти**:

Професійні знання. Вони складають фундаментальну основу педагогічної майстерності і включають три блоки навчальних дисциплін: соціальні, психолого-педагогічні, фахові.

Педагогічна техніка. Передбачає наявність трьох груп умінь: здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу; взаємодіяти з учнями, керувати ними у процесі різноманітної діяльності; управляти собою, своїм емоційним станом, тілом, мовою, що проявляється у формі поведінки.

Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції вчителя, вдосконаленню педагогічної техніки, дають можливість отримати результат, адекватний цілі, задуму.

Педагогічні здібності. Можна виділити наступні основні здібності до педагогічної діяльності: комунікативність, креативність, рефлексія, перцептивні, інтелектуальні, організаторські.

Педагогічна моральність. Передбачає гуманістичну спрямованість особистості вчителя і включає його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Вона втілюється у педагогічній позиції вчителя, визначає вибір конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на взаємостосунки з учнями, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності.

Професійно та індивідуально вагомі якості. Властивості та якості особистості підвищують продуктивність педагогічної діяльності або, навпаки, перешкоджають її організації, знижують її ефективність. До професійно вагомих якостей слід віднести доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей.

Зовнішня культура. Педагог завжди на очах в учнів, тому цей вид культури відіграє суттєву роль у його роботі. Зовнішню культуру складають: зовнішній вигляд, мова, форми невербального спілкування із студентами та колегами. Цю культуру формують: одяг, зачіска, макіяж, осанка.

Педагогічні здібності відносяться до спеціальних розумових здібностей і спрямовані на формування особистості, на навчання і виховання дітей і дорослих. До найхарактерніших ознак здібностей відносять їх творче виявлення.

У педагогічній літературі виділяють шість **визначальних здібностей до педагогічної діяльності**, а саме:

– *комунікативність* – професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати у контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників і відчувати задоволення від спілкування;

– *перцептивні здібності* – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину;

– *динамізм особистості* – здатність активно впливати на іншу людину;

– *емоційна стабільність* – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від зовнішніх чинників, які провокують емоційний зрив;

– *оптимістичне прогнозування* – прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетвореній всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

– *креативність* – здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Досвід навчально-виховної діяльності вищих педагогічних закладів освіти переконує: ефективно вирішити питання підготовки майбутніх учителів можна лише за умови, що в цьому процесі братимуть активну участь самі студенти. Професійне самовдосконалення майбутнього педагога – це свідомий, ціле-спрямований процес підвищення рівня своєї професійно-педагогічної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної педагогічної діяльності і власної програми розвитку.

Самовиховання проходить інколи непомітно для самої людини. Вона розвиває сильні сторони своєї натури, долає недоліки і не завжди усвідомлює, що займається самовихованням.

Структурно процес самовиховання майбутніх педагогів можна умовно поділити на такі етапи:

– самопізнання, самоусвідомлення і прийняття рішення зайнятися самовихованням;

– планування і розробка програми самовиховання;

– безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань в роботі над собою;

– самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Початок роботи майбутнього педагога із самовиховання – *етап самопізнання*, яке дозволяє виявити свої здібності і можливості, рівень розвитку потрібних якостей особистості. Обов'язковою умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується критичне ставлення майбутнього педагога до своїх досягнень і недоліків.

Рішення про самовиховання конкретизується на другому етапі – *етапі планування і розробки програми самовиховання*. Планування самовиховання передбачає: визначення мети і основних завдань як на перспективу, так і на певні етапи життя і діяльності студента; розробку програми (плану) особистого розвитку; визначення умов діяльності із самовиховання (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів вирішення завдань у роботі над собою).

Добре спланована робота над удосконаленням своєї особистості є запорукою результативності самовиховання шляхом систематичної цілеспрямованої діяльності. На цьому етапі самовиховання (*безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань у роботі над собою*) план і програма самовиховання вирізняються конкретністю змісту та послідовністю їх виконання. Для цього етапу характерні систематичні вправи і тренування в собі необхідних

професійних якостей, усунення недоліків. Педагогічне керівництво на цьому етапі здійснюється у формі консультацій і порад.

Ефективність самовиховання майбутнього педагога значно підвищується за умови, що він докладе достатньо зусиль і на *етапі самоконтролю та самокорекції*. Суть діяльності студента на цьому етапі в тому, що він контролює роботу над собою, повністю тримає її в полі своєї свідомості (рефлексії) і на цій основі своєчасно виявляє або попереджує можливі відхилення реалізованої програми самовиховання від заданої, планової, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи.

Зрозуміло, що ефективність роботи із самовиховання майбутніх учителів залежить від того, наскільки вони володіють **прийомами самовиховання**:

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, вчинками, думками, почуттями. Воно є необхідною передумовою контролю особистості за власною поведінкою та діяльністю.

Самоаналіз – роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками. Його використання допомагає студентам розкрити причини своїх успіхів чи невдач, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню.

Самооцінка – судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком.

Самозобов'язання – зобов'язання перед собою за певний період часу домогтися сформування у себе конкретних позитивних якостей чи позбутися якихось недоліків. Вони можуть бути оформлені і у вигляді власних правил поведінки.

Тема. Планування навчальної діяльності.

Вираз «поставити ціль» означає те, що її слід усвідомити, сформулювати. Постановку чи формулювання цілей називають у психології цілепокладанням. **Цілепокладання** – важливий компонент планування діяльності. До *функцій* цілепокладання в управлінні діяльністю можна віднести: надання сенсу людській активності; установку пріоритетів; планування і проектування, економію витрат; мобілізацію, активізацію; позитивне емоційне підкріплення; концентрацію зусиль, організацію, узгодження; контроль. Розкриємо їх детальніше, за можливості пояснюючи вияв кожної функції на прикладі.

Надання сенсу людській активності. Часто ми живемо, діємо, не усвідомлюючи смислу свого існування. Однак за раптових негативних змін у житті (втрата близької людини, зміна обставин, погіршення умов життя) ми розгублюємося, впадаємо в депресію. Цікаво, що аналогічна реакція можлива і за позитивних змін (вступ до університету, отримання престижної роботи, одруження з коханою людиною). Психологи пояснюють цей факт втратою життєвих цілей.

Установка пріоритетів. Інколи ми діємо внаслідок певних обставин, виконуємо поставлені кимось завдання, відповідаємо на чийсь вплив. Однак висування власних цілей дає можливість переглянути свої повсякденні дії в плані їх доцільності, важливості для реалізації основних, пріоритетних цілей.

Планування і проектування, економія витрат. Відповідно ми можемо побудувати попередній проект досягнення майбутнього результату, що включає план дій, бачення оптимальних форм і методів їх здійснення, необхідні засоби й умови, і лише потім почати діяти. Тим самим ми значно економимо сили і час, а отже, досягаємо бажаних результатів із більшою ефективністю.

Мобілізація, активізація. У західних практичних посібниках з різних сфер життя (наприклад: «Як стати багатим», «Як стати щасливим», «Як перестати турбуватися і почати жити» тощо) першою і основною умовою будь-якого життєвого успіху найчастіше визначається постановка життєвої мети; деякими західними дослідниками помічено, що інколи просто достатньо добре уявити бажаний образ, щоб далі гарантовано його досягти.

Позитивне емоційне підкріплення. Постановка певної мети виконує і певну енергетичну функцію. Коли ми робимо значний крок до досягання мети – ми відчуваємо задоволення, отримаємо позитивне емоційне підкріплення, наші сили нібито подвоюються, з'являється натхнення діяти й далі. Саме цим можна пояснити помічений психологами факт, що людина, яка займається улюбленою справою, дуже рідко впадає у депресію.

Концентрація зусиль, організація, узгодження. Постановка чіткої цілі дає змогу зосередити увагу на основному й підкорити цьому будь-яку іншу діяльність.

Контроль. Процес зіставлення реального і бажаного процесу і результату діяльності називають контролем.

Отже, *мета* є основою реалізації всіх функцій управління спільною діяльністю – планування, мотивація, організація, контроль.

Щоб ціль виконувала всі названі вище функції, слід навчитись правильно її формулювати. Процес правильної постановки цілі досить важкий. У менеджменті цьому питанню приділяють багато уваги. Передусім слід знати **принципи цілепокладання** – критерії, яким має відповідати якісне формулювання цілі. Розглянемо особливості формулювання цілей:

- *конкретність* – формулювання цілі має бути чітким і зрозумілим для того, кому вона призначена, не викликати додаткових запитань, мати чітку практичну спрямованість;

- *вимірність* (інструментальність, діагностичність) – відображує вимогу вказування норм припустимого результату, що дає змогу оцінити міру його досягання і підібрати відповідний інструмент діагностування;

- *досяжність* цілі відображає очевидність шляху її реалізації;

- *реалістичність* вказує на загальну можливість її реалізації з урахуванням наявних можливостей суб'єкта, умов і засобів;

- *термін реалізації* означає обов'язкове планування необхідного часу досягання поставлених цілей.

Критерії класифікації цілей

1) *Ієрархічність* є першим критерієм класифікації цілей. Відповідно до цього критерію цілі поділяють на *цілі вищого рівня* і *цілі нижчого рівня*.

2) Другим критерієм класифікації виступає *особа, яка висуває ціль*. Відповідно до цього мета буває: *внутрішня* – висунута самою людиною як наслідок її потреб і мотивів (реалізація таких цілей ініціюється власною мотивацією людини) та *зовнішня* – задається іншою людиною і виражає суспільну потребу (забезпечується зовнішнім стимулюванням).

3) *Масштаб, час* – параметри, що характеризують кількісно-якісну орієнтацію їх у просторі й часі. За *масштабом* виокремлюють *стратегічні* (довгоочікувані результати), *тактичні* (результат близького майбутнього) і *оперативні* (*бажаний поточний результат*) цілі. За *часом* цілі поділяють на: *довгострокові* (5-10 років), *середньострокові* (1-5 років), *короткострокові* (до 1 року).

4) за *рівнем конкретизованості* формулювання цілі поділяють на *загальні* – опис результату в загальних поняттях, *орієнтовні* – опис результату без можливостей його оцінювання (коли час і умови варіюють), *точні* – опис результату, якого можна досягти, коли час і умови константні й результат можна проконтролювати.

На сучасному етапі при визначенні змісту освіти виходять з того, що освіта – це сукупний процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурення людини, засвоєння нею культурного виробленого і нагромадженого досвіду. Проблема змісту освіти з такої позиції дістала відображення в концепції І.Я. Лернера, вихідне положення якої полягає в тому, що глобальною функцією навчання є передавання молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження (відтворення) і розвитку. Культура в її найширшому розумінні є єдиним джерелом зміст освіти. Тому, **зміст освіти** необхідно визначати як педагогічно адаптований соціальний досвід, що являє собою сукупність засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості.

І. Я. Лернер обґрунтував наявність чотирьох **елементів змісту освіти**:

1) Інформація, що підлягає засвоєнню, тобто перетворенню на знання, і становить підґрунтя когнітивного (здатність до розумового сприйняття і переробки зовнішньої інформації) досвіду особистості.

2) Способи здійснення діяльності, які в процесі засвоєння перетворюються на вміння і навички тих, хто навчається, і становлять досвід репродуктивної діяльності особистості.

3) Способи здійснення творчої діяльності: самостійного перенесення раніше засвоєних знань і вмінь у нову ситуацію; виокремлення нової проблеми в знайомій ситуації або новій функції об'єкта; вирізнення альтернативних варіантів розв'язання проблем; комбінування раніше відомих способів у новий.

4) Ставлення до світу, діяльності, наукових знань, моральних норм, досвід емоційно-ціннісних ставлень особистості.

Зміст освіти можна структурувати **за мірою загальності**:

– *зміст освіти* – узагальнене уявлення про основні компоненти соціального досвіду, які мають опанувати учні в процесі освітньої підготовки певного рівня і профілю, виражене у відповідних базових навчальних планах;

- *зміст навчального предмета* – узагальнене уявлення про основи будь-якої науки чи діяльності (психологія, педагогіка, підприємництво);
- *зміст навчального матеріалу* – конкретні інформаційні відомості, що засвоюються учнем, виражені у таких засобах його навчальної діяльності як підручники, посібники, методичні вказівки, збірники завдань тощо.

Відбір та формування змісту навчання – складне й відповідальне завдання в управлінні навчальним процесом, яке реалізується в процесі планування й організації навчального процесу і здійснюється за етапами:

1. Ознайомитися з відповідними навчальними планами і програмами, цілями підготовки і навчання, що були визначені та розроблені у результаті цілепокладання та планування.

2. Продумати й систематизувати джерела відбору змісту навчання (носії інформації, які необхідно застосовувати під час збирання інформації).

3. Проаналізувати та врахувати чинники, що впливають на зміст освіти:

- поточні та перспективні потреби суспільства, а також окремих людей, членів цього суспільства;
- ідеологія (політика) – ще одна закономірність формування освіти, вплив якої пояснюється тим, що саме через зміст освіти протилежні сили намагаються поширити свій вплив на школу і, як наслідок, на все суспільство;
- державна стратегія розвитку освіти (національна і загальнолюдська);
- сукупність реальних можливостей системи навчання (оснащення навчального процесу, обмеження вікового);
- розвиток науки, техніки, виробництва також висувають певні вимоги до змісту освіти;
- рівень культури та культурні цінності, що переважають у суспільстві.

4. Визначитися з підходами до конструювання змісту освіти (що включати, чого не включати до змісту освіти і навчання), врахувавши низку вимог, які визначають зміст освіти – принципи й критерії відбору змісту освіти, а саме: гуманістичності, науковості, історизму, послідовності, систематичності, зв'язку з життям, доступності, доцільності, індивідуалізації та диференціації.

5. Здійснити перетворення інформації на зміст навчання з метою ефективного передання від джерела до того, хто навчається, за допомогою таких процедур:

- фільтрація передбачає відбір інформації лише тієї, що сприятиме реалізації поставлених навчальних цілей;
- стиснення інформації – скорочення числа та розміру повідомлень без істотної зміни їхнього;
- редагування інформації – зміна форми повідомлень з метою підвищення ефективності засвоєння інформації;
- структурування навчального матеріалу.

У сучасних психологічних концепціях планування (разом із ціллю, мотивом, переробкою інформації, оперативним образом, прийняттям рішень, діями, перевіркою результатів, коригуванням дій) є однією зі складових діяльності. Але

зв'язок між діями можливий лише в тому випадку, якщо людина має **план діяльності**, який організує її в часі та просторі.

Наприклад, щоб провести заняття, необхідно скласти його план, який має містити такі обов'язкові структурні компоненти: 1) дата проведення заняття, номер заняття за тематичним планом, клас, в якому проводиться заняття; 2) тема, цілі та завдання заняття; 3) структура заняття з розкриттям послідовності його етапів та приблизного розподілу часу на ці етапи; 4) зміст навчального матеріалу; 5) методи та прийоми роботи вчителя й учнів у кожній навчальній ситуації; 6) перелік навчального обладнання, навчальних та наочних посібників та місце їх застосування на занятті; 7) плани розв'язування задач, вправ.

Ефективність навчальної діяльності багато в чому залежить від способів планування діяльності тих, хто навчає: найдоцільнішим буде створення гнучких навчальних планів, які складають з урахуванням особливостей самопланування (планування тих, хто навчається).

Способи планування:

1) *Робота «за орієнтирами»* – це елементарний спосіб планування, дії будуються за принципом відповіді на сигнали, що виникають. Якщо людина діє за орієнтирами, це означає, що вона фактично не має заздалегідь обміркованого й чіткого плану.

2) *Робота за взірцем, шаблоном* – це спосіб вищого рівня, достатньо чіткій, але стандартний (жорсткий) план і виконується завжди в тій самій послідовності. Стандартний план забезпечує вищу ефективність діяльності, ніж робота за орієнтирами.

3) *Планування діяльності з урахуванням передбаченої зміни умов* – найефективніший спосіб планування, окреслюється загальною стратегією діяльності, але без деталізації, що дає можливість залежно від конкретних умов змінити характер і послідовність дій.

Характеристику планів:

- *за цілями* – комплексні, загальні, спеціалізовані;
- *за змістом* – розподіл ресурсів, адаптація до зовнішнього середовища; організаційно-стратегічне передбачення;
- *за часом* – довгострокові, тактичні, оперативні, календарні.

У зв'язку з недостатнім розробленням питання планування у вітчизняній навчальній літературі з педагогіки наведемо деякі пояснення для кращого розуміння певних понять.

Навчальний план – це державний нормативний документ, який визначає підсумкове навчальне навантаження учнів і його розподіл за етапами навчання і класами, тобто встановлює перелік навчальних предметів, розподіл їх за роками навчання, кількість годин на тиждень, виділених для вивчення кожного предмета в окремому класі або на певному курсі.

Навчальна програма – це державний нормативний документ, у якому розкривається зміст освіти з кожного предмета в кожному класі та визначається система знань, світоглядних і морально-етичних дій, практичних умінь і навичок, які необхідно опанувати учням, а також кількість годин на їх вивчення.

Навчальний предмет – це дидактично обґрунтована система знань, умінь і навичок, що виражають основний зміст тієї чи тієї науки.

З науки відбираються лише основи, враховуються вікові особливості, рівень освітньої підготовки учнів, призначення навчання, а також міжпредметні зв'язки. Зміст навчальних предметів щільно пов'язаний із цілями освіти.

Важливо зауважити, що методи навчання необхідні, щоб той, хто навчається, опанував зміст, навчився виконувати предметні дії, активно оперувати способами пізнання і творчо працювати. Слово «**метод**» походить від грецького, що означає шлях до мети, спосіб пізнання явищ природи і суспільства. Основою наукового обґрунтування методу навчання слугують методи пізнання людьми реальної дійсності, а також способи обміну інформацією, спілкування їх у процесі пізнавальної діяльності.

Класифікація методів навчання – це впорядкована за певною істотною ознакою їх система. Таке впорядкування методів дає змогу виокремити риси, властиві окремим із них, а також знайти спільне, притаманне різним методам. Розкриємо сутність та особливості найобґрунтованіших класифікацій методів навчання.

Традиційною вважають **класифікацію методів навчання за джерелом знань** (Ю. К. Бабанський), яка зазнає уточнень зі зміною умов навчання (практичні, наочні, словесні, робота з книгою, відеометод).

1. **Словесні (або вербальні) методи** посідають провідне місце в системі методів навчання. Вони дають змогу за короткий час передати значну за обсягом інформацію, поставити проблему і вказати шляхи її розв'язання. Слово активізує уяву, пам'ять, почуття учнів.

Види словесних методів:

– **розповідь** – повідомлення вчителем змісту навчального матеріалу, побудоване з урахуванням цілей, змісту, вікових та індивідуальних особливостей учнів. Застосовується на всіх етапах освіти, змінюється лише характер розповіді, її обсяг і тривалість;

– **бесіда** – подання навчального матеріалу у вигляді діалогу вчителя з учнем. Сутність цього методу полягає в тому, що вчитель шляхом формулювання продуманої системи запитань підводить учнів до розуміння нового матеріалу або перевіряє засвоєння раніше вивченого;

– **пояснення** – монологічна форма викладу змісту навчального матеріалу, словесне тлумачення закономірностей, істотних зв'язків об'єкта, що вивчається, окремих понять, явищ.

– **лекція** – монологічний спосіб викладу значного за обсягом навчального матеріалу, у вищій школі лекція є основним методом навчання. Цей метод сприяє активізації пізнавальної діяльності, підвищує ефективність самостійного виконання завдань з теми лекції, проведення самостійних дослідів й експериментів;

– **навчальна дискусія** – це метод, за допомогою якого здійснюється групове обговорення проблеми для встановлення істини шляхом зіставлення різних думок

(застосовується переважно в старших класах, основне її призначення – стимулювати пізнавальний інтерес, сприяти глибокому розумінню проблеми, що є предметом дискусії, розвивати вміння учня обстоювати свою позицію, зважати на думку інших («слухати» інших).

2. **Робота з книгою** – метод, який полягає у роботі учнів з книгою самостійно або під керівництвом учителя. Основні прийоми роботи з книгою:

- *конспектування* – стислий виклад змісту прочитаного;
- *складання плану тексту*, суть цього прийому полягає у поділі тексту на частини та їх озаглавленні;
- *тезування* – короткий виклад основних думок тексту;
- *циткування* – дослівний переказ із тексту із посиланням на автора, із зазначенням назви праці, місця видання, назви видавництва, року видання, сторінки;
- *анотування* – стислий виклад змісту без втрати істотного смислу;
- *рецензування* – написання короткого відгуку із висловлюванням власні думки щодо прочитаного;
- *складання довідки* – збирання відомостей про щось або когось, отриманих у процесі пошукової роботи;
- *складання формально-логічної схеми* – словесно-схематичне зображення прочитаного.

3. **Наочні методи навчання** – це методи, які передбачають засвоєння навчального матеріалу із використанням наочних посібників і технічних засобів у взаємозв'язку зі словесними і практичними методами, а саме: *метода ілюстрації* – показ учням ілюстративних плакатів, таблиць, картин, моделей тощо; *метод демонстрації* – ознайомлення учнів (студентів) із явищами, процесами, об'єктами в їхньому природному вигляді; *спостереження учнів*.

4. **Відеометоди (інформаційні системи)**: перегляд, вправи під контролем «електронного вчителя», контроль.

5. **Практичні методи** ґрунтуються на практичній діяльності учнів, вони формують практичні вміння і навички. До цих методів відносять вправи(виконання практичних розумових дій), лабораторні (досліди, дослідження) і практичні роботи (застосування набутих знань у процесі розв'язання практичних завдань).

Тема 5. Управління мотиваційними процесами у навчанні.

У психологічному значенні цього поняття *активність* є сутнісною ознакою діяльності, в якій суб'єкт змінює свою поведінку і свої психічні властивості. Що ж до педагогіки, то поняття активності тут відображає мету, зміст цієї науки, чітку педагогічну спрямованість, урахування досягнення інших наук (В. І. Лозова). Таким чином, поняття активність у педагогічному розумінні можна трактувати як *рису людини*, яка виявляється в стані готовності, прагненні самостійної діяльності, а також у якості здійснення діяльності, виборі оптимальних шляхів досягнення поставленої мети.

Для виявлення рівня сформованості активності особистості необхідно встановити критерії, за якими оцінюватимуть її навчальну активність. До **критеріїв навчальної активності** можна віднести:

- ініціативність, енергійність, інтенсивність діяльності, позитивне ставлення до діяльності (інтерес, допитливість, сумлінність);
- самодіяльність, саморегуляцію, усвідомлення діяльності, волю особистості (наполегливість, завзяття в досягненні мети);
- цілеспрямованість, творчість.

Навчальну активність різних рівнів відображають також **види навчальної активності**, виокремлені В. І. Лозовою:

- *потенційна*: допитливість, короточасний інтерес, бажання пізнати нове присутнє, але воно не реалізується (учні записуються до гуртків, але не беруть в них участі; записують назви книжок, але не читають їх).

- *реалізована*, яка поділяється на:

- а) виконавську активність особистості, що виявляється в репродуктивній діяльності. Учень позитивно ставиться до тих завдань, які йому пропонують виконати, хоч це іноді вимагає подолання лінощів, небажання.

- б) реконструктивну активність, яка передбачає не лише копіювання виконання того, що запропоновано, а й вибір засобів діяльності, використання відомих знань, прийомів дій і в інших ситуаціях;

- в) творчу активність, показником якої є ініціатива, самостійність у визначенні мети, завдань, засобів пізнання, інтерес, характер діяльності (новизна, своєрідність, ламання традицій тощо), оптимальність діяльності (скорочення кількості дій, операцій, витрати часу, сил).

Активізація навчальної діяльності реально виявляється в забезпеченні умов, за яких активізується психічна сфера учня, насамперед – його пізнавальні процеси (увага, відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення).

Розглянемо дидактичні прийоми, які дають змогу активізувати навчальну діяльність. Початком і необхідною умовою процесу засвоєння навчальної інформації є увага, тому першочерговим завданням того, хто навчає, є забезпечення уваги тих, хто навчається. Великий обсяг інформації, яку необхідно засвоїти, часто знижує увагу, робить її нестійкою, викликає стомлення учнів від моногонії.

Серед **прийомів та засобів активізації уваги** для ефективності управління навчанням пропонують:

- голосний звук (голосне звернення до аудиторії, стук ручкою по парті з проханням уваги, сплеск у долоні, голосне зачинення дверей та інше – чим більший гомін в аудиторії, тим гучнішим має бути звук);
- німа пауза (раптово замовкнути й уважно подивитися на тих, хто найбільше заважає);
- жестикуляція, виразність міміки;
- інтонація;

- використання особливостей предмета, що демонструється (величина, яскравість, новизна, незвичайність, змінність, цікавість);
- конспектування інформації (з обов'язковим виокремленням того, що потрібно записати: «Запишіть, будь-ласка!»);
- структурування навчальної інформації (кількість вузлових питань, що обговорюються, якщо їх більше трьох; матеріал, що викладається, розкладається на смислові компоненти);
- чергування різних методів викладу;
- завершеність викладу: докладне резюмування викладачем кожного окремого завершеного етапу викладу, узагальнення інформації, що надається, її систематизація з обов'язковим рекламуванням: «Зробимо висновки!», «Повторимо основні поняття!», підбиття підсумків, висновки насамкінець.

Первинним комплексним психічним процесом, який зустрічає навчальну інформацію, до якої було повернуто увагу, є сприйняття. Активізуючи сприймання, важливо спонукати учнів до впізнавання й аналізу, а не замінювати це власним аналізом, випереджаючи сприйняття тих, хто навчається.

До **прийомів активізації сприйняття** слід віднести:

- застосування засобів наочності; урахування розмірів аудиторії при розробленні засобів наочності за рахунок їх яскравості, контрастності;
- використання всього спектра відчуттів (зорових, слухових, кінестетичних, нюхових, смакових, дотикових) або окремих їх комбінацій;
- динамічність засобів, що використовуються (наприклад, зображення схеми на дошці дає змогу простежити за етапами її утворення і логікою викладача);
- вдале пояснення засобів наочності, наведення прикладів, яскравих фактів (розмовний тон, життєвість ситуацій);
- використання епітетів, звичайних порівнянь і аналогів;
- взаємозв'язок науки з подіями сучасності;
- розумові експерименти на основі уявних ситуацій.

Наступна група прийомів і методів активізації навчальної діяльності пов'язана з таким пізнавальним психічним процесом як пам'ять. Саме пам'ять нерідко визначає успішність шкільного навчання, саме ускладнення із запам'ятовуванням і пригадуванням становлять одну зі специфічних ознак дорослих учнів.

До **засобів активізації пам'яті учня** в процесі навчання відносять:

- 1) Засоби, що сприяють *мимовільному запам'ятовуванню*:
 - незвичайність, неочікуваність образів, що запам'ятовуються;
 - поєднання різних видів пам'яті (словесно-логічної, образної, рухової, емоційної);
 - найкраще запам'ятовується початок і кінець повідомлення, головне і цікаве для людини;
 - виявленню суттєвих зв'язків й узагальнення даних;
 - доцільне повторення матеріалу.
- 2) Засоби, що сприяють *довільному запам'ятовуванню*:
 - свідомі, вольові зусилля тих хто навчається;

- виявлення внутрішніх зв'язків матеріалу (відокремлення головного від другорядного);
- логічне пов'язання матеріалу, складання його плану або блок-схеми;
- запобігання подібності матеріалу для запам'ятовування (уникнення плутанини при згадуванні);
- допоміжні, навідні питання.

Необхідною основою для сприйняття і засвоєння навчального матеріалу, його переходу в знання є *розумова діяльність, або мислення*. Саме мислення відіграє провідну роль у процесі навчання.

Мислення починає працювати вже на початковому етапі навчально-пізнавальної діяльності – на рівні відчуття та сприйняття нової інформації.

До *засобів активізації мислення* учнів у процесі навчання відносять: спонукання учнів до осмислення логіки і послідовності у викладі навчального матеріалу;

- пояснення логічне за допомогою методів: індукція (приклад-теорія), дедукція (теорія-приклад), виведення наслідків, теоретичне пояснення, теоретичне завбачення, аналогія;
- навчання учнів тезовому конспектуванню;
- надання різноманітних пізнавальних завдань за наочним матеріалом;
- самостійне опрацювання навчального матеріалу при роботі з підручником (виділити основну думку; простежити переконаність її обґрунтування; скласти план тексту; знайти необхідний матеріал у тексті; визначити логіку міркувань; визначити послідовність т.п.);
- формулювання запитань;
- проблемні ситуації, або пізнавальні задачі;
- умисна помилка – пропущене слово у визначенні, неправильна формула тощо;
- ігрова ситуація – утворення змагання поміж учнями, наприклад попередній розподіл навчального матеріалу поміж учнями, які й проводять заняття;
- дискусія та експрес-опитування.

Основою успішного навчання є мотивація, відомо, що забезпечити мотивацію учнів (студентів) може лише мотивований до викладання вчитель (викладач). У практиці навчання в середній та вищій школі відомо чимало прикладів, коли блискуче викладання навчального предмета ставало чинником формування професійних інтересів школярів і студентів, вибору ними професії чи спеціалізації.

З позицій менеджменту *мотивацію* розглядають як спонукання себе та інших до діяльності з метою досягнення особистих цілей або цілей організації. Стосовно спонукання себе кажуть про внутрішню мотивацію, а щодо впливу на інших – про зовнішню. Поняття «мотивація» розглядається також як мотиваційна сфера особистості – система внутрішніх чинників, що зумовлюють поведінку й діяльність людини та підтримують її активність на необхідному рівні.

Під *управлінням мотиваційними процесами у навчанні* розуміють цілеспрямоване забезпечення педагогами достатньої активності тих, хто навчається. Серед стратегій забезпечення мотивації виокремлюють *негативну* (ґрунтується на застосуванні методів тиску і буває доцільною у виняткових ситуаціях) та *позитивну* (ґрунтується на внутрішніх потребах тих, хто навчається, на узгодженні мотивації суб'єктів навчання).

Можна вирізнити такі види мотиваційного впливу, як прямий і непрямий. *Прямий* – це чітке, зрозуміле повідомлення про необхідність засвоєння навчального матеріалу. *Непрямий* вплив являє собою натяк на необхідність засвоєння навчального матеріалу, за якого учні (студенти) самі доходять такого висновку, або створення специфічних умов автоматичного включення тих, хто навчається, до виконання навчальних завдань.

Процес мотивації, як і всі процеси – є циклічним. Поняття «цикл» (від грецького — коло) в своєму основному значенні розкривається як сукупність явищ, процесів, що становлять кругообіг упродовж відомого часу. Під *циклом навчання* слід розуміти всю сукупність дій викладача та тих, хто навчається, що призводять останніх до засвоєння певного фрагмента змісту освіти із заданими показниками, тобто досягнення поставленої мети (це може бути і окреме навчальне заняття, і вивчення теми чи тематичного блоку, і вивчення навчального предмета загалом).

Мотиваційний цикл утворюється системою всіх заходів щодо управління мотиваційними процесами. Повноцінний мотиваційний цикл складається з таких етапів:

1) *Вступно-мотиваційного* (викликання похідної мотивації). Методи: *комунікативна атака* – це метод швидкого включення, мобілізації, зацікавлення аудиторії у процесі навчання; *доведення та переконання*; *навіювання* – цей метод полягає в опосередкованому формуванні думки про необхідність навчання через апеляцію до підсвідомості учнів.

2) *Підтримувального* (підтримка та підсилення мотивів, що виникли). Методи: *долання перешкод* – створення спеціальних умов виконання завдань; *делегування* – залучення учнів до управління процесом навчання.

3) *Завершального*. Метод *закріплення позитивного враження* – спосіб мотивації й стимулювання подальшої самостійної роботи учнів, підтримки їхнього позитивного враження від заняття, теми, дисципліни, викладача.

Мотивами є конкретні спонукання, причини, що змушують особистість діяти, здійснювати певні вчинки. Мотиви навчання можна розглядати як ставлення тих, хто навчається, до предмета діяльності, їхню спрямованість на цю діяльність.

Мотиви виконують низку функцій. Є.П. Ільїн узагальнив різні погляди на виокремлення функцій мотиву і визначив такі *функції мотивів*:

– *спонукальна* – відображає енергетику мотиву, що мобілізується у зв'язку з виникненням стану потреби – якщо людина вмотивована, вона «гори перегорне», але буде досягати мети;

– *спрямовувальна* – відображає спрямованість цієї енергії на певний об'єкт, на відповідну активність;

– *стимулювальна* – пов'язана з продовженням спонукання при здійсненні наміру, вона відображає напругу потреби, значимість мети і характеризує силу мотиву;

– *організаційна* (мислена організація, задум діяльності);

– *смыслотвірна* функція відображає те, що мотив є основою дії, вчинку, має давати відповіді на запитання: «чому», «заради чого»;

– *контролювальна функція* (за допомогою емоцій оцінюється особистісний смисл подій і зміна спрямованості діяльності залежно від відповідності їх мотиву);

– *відображувальна* функція мотиву передбачає відображення у свідомості людини потреб і цілей, засобів їх досягнення та своїх можливостей;

– *пояснювальна* функція мотиву – усвідомлене формулювання особистістю джерела своєї поведінки (мотив обґрунтування дії чи вчинка).

Стимулом психологи називають зовнішнє спонукання до діяльності. Тому **стимулювання в навчанні** – це чинник діяльності того, хто навчає. Але стимул лише тоді стає реальною рушійною силою, коли він перетворюється на мотив, тобто на внутрішнє спонукання людини до діяльності.

Стимули класифікують за певними ознаками, за спрямованістю дії виокремлюють такі стимули:

– *позитивні підкріплення*: позитивні відмітки, схвалення, матеріальні винагороди (призи, подарунки, медалі, стипендії, премії), привілеї, можливість підвищення статусу за результати діяльності;

– *негативні підкріплення*: вербальне (словесне) покарання (зауваження, осуд тощо), негативна оцінка, матеріальні санкції (штраф, позбавлення премії, стипендії), соціальна ізоляція (зневага, ігнорування), позбавлення волі, фізичні покарання, погрози у разі нездійснення діяльності або її недостатньої якості.

Іншу класифікацію стимулів В. М. Вергасова, який вирізняє такі види їх:

1. **Збуджувальні** (довіра, інтерес, пріоритет, важливість, професія):

– *стимул довіри*, коли особистість може висловлювати свою думку вільно, робити самостійні висновки, здійснювати навчальні дії, створюється загальний позитивний емоційний настрій, з'являється довіра до педагога;

– *стимул інтересу* є важливим чинником створення умов для активізації пізнавальної діяльності, зниження стомлюваності учнів, поліпшення механізмів мислення, сприйняття, поведінки і водночас підвищення рівня знань;

– *стимул пріоритету* полягає у наданні можливості учневі проявити себе краще за інших. Його використання також забезпечує істотну активізацію навчальної діяльності;

– *стимул важливості* полягає у підкресленні, акцентуванні педагогом важливості події, формули, висновку тощо;

– *стимул професії* має підкреслити значення навчальної інформації для майбутньої професійної діяльності. Цей стимул одночасно збуджує інтерес до знань, тобто посилюється активізація навчання.

2. **Динамічні** (час, швидкість): *стимул часу і швидкості* полягає у формуванні в учнів відповідального ставлення до часу. Активізуючи дії учнів, педагог має за можливості обмежувати їх у часі.

3. **Загрозливі** (контроль, оцінка, відповідальність, складність):

– *стимул контролю* – створення загрозливої ситуації (непередбаченість проведення контрольної роботи, вибір питання, білета тощо), яка стимулює систематичну роботу над навчальним матеріалом і виховує волю. Але систематичне використання цього стимулу може викликати негативні емоції.

– *стимул оцінки* полягає у заохоченні оцінкою.

– *стимул відповідальності* створюється відповідальним ставленням до навчання взагалі, а також покладанням деяких обов'язків на учнів у процесі навчання в малих групах (почергово доручається учням формулювати проблему, приймати рішення, аналізувати одержані результати);

– *стимул важкості* є надзвичайно важливим, але застосовувати його педагог має у процесі індивідуальної роботи з учнями. У цьому разі активність слабкого учня стимулюється посильним для нього нескладним завданням, а сильного – завданням більшої складності.

4. **Організаційні** (позбавлення стипендії, виключення з навчального закладу).

Таким чином, у процесі організації навчання замало використовувати лише прийоми та методи активізації пізнавальної діяльності, необхідно створювати умови, за яких учень починає виявляти свою активність і тоді у нього з'явиться власна мотивація навчання.

Тема 6. Особливості організації навчання.

Зміст освіти стає індивідуальним досвідом особистості лише в процесі її власної активної діяльності, яка має бути раціонально організована і відбуватися у тих чи інших організаційних формах. **Форма** (від лат.) – зовнішній вигляд, зовнішній обрис. У науці поняття «форма» розглядається з точки зору лінгвістики і філософії. У словнику С. І. Ожегова поняття «форма» трактується як вид, тип, структура, конструкція чого-небудь, які зумовлені певним змістом.

Стосовно навчання форма – це спеціальна конструкція процесу навчання, характер якої зумовлений змістом навчання, методами, прийомами, засобами навчання і видами діяльності тих, хто навчається. Ця конструкція навчання є власне внутрішньою організацією змісту, яким виступає процес взаємодії, спілкування суб'єктів навчання у процесі роботи з певним навчальним матеріалом. Тобто під **формою навчання** розуміють конструкцію інтервалів і циклів процесу навчання, які реалізуються у поєднанні з управлінською діяльністю педагога і керованою навчальною діяльністю тих, хто навчається, відповідно до змісту навчального матеріалу і способів діяльності.

У чому полягає відмінність між формою і методом навчання? Методи і форми навчання – це способи впорядкування навчальної діяльності, що стосуються

відповідно її внутрішньої і зовнішньої сторін. Якщо метод – це відповідь на запитання: «Що зробити для досягнення навчальних цілей?», то форма – це відповідь на запитання: «Як зробити?». Тобто метод більше пов'язаний із засобами діяльності, а форма – з умовами (кількістю суб'єктів навчання, часом і місцем її здійснення).

Форма організації навчання – це будь-який вид заняття, а саме: урок, предметний гурток, факультатив тощо, які відрізняються складом учнів, місцем і часом проведення заняття, характером діяльності учнів і вчителя. Ці форми організації навчання здійснюються в межах певної педагогічної системи. Будь-яке навчання, хоч би де воно відбувалося, спонтанно набуває організаційної форми. Форми організації навчання (організаційні форми) конструюються і використовуються для того, щоб створити сприятливі умови для передавання знань, умінь, навичок, розвитку обдарувань, практичних здібностей і світогляду особистості. Організаційні форми впливають на перебіг і результат навчання та сприяють його успішності.

Класно-урочною формою (системою) з'явилася у XVII столітті і своє оформлення дістала у книжці «Велика дидактика» Я. А. Коменського, який, узагальнивши досвід передових шкіл того часу, обґрунтував доцільність створення постійних груп учнів – класів. Ним було розроблено також ознаки і принципи класно-урочної системи навчання. **Ознаками:**

- постійний склад учнів приблизно одного віку і рівня підготовленості (клас);
- навчальний процес здійснюється у вигляді окремих послідовних і взаємопов'язаних частин (уроків);
- кожен урок присвячений одній навчальній дисципліні;
- постійне місце і тривалість занять;
- стабільний розклад занять.

Основним компонентом класно-урочної форми навчання є урок – етап, елемент навчального процесу, завершений у смисловому, часовому й організаційному плані. У педагогіці переважає думка, згідно з якою **урок** – це форма організації навчання з групою учнів одного віку, постійного складу, за постійним розкладом і з єдиною для всіх програмою навчання. У цій формі представлені усі компоненти навчального процесу: мета, зміст, засоби, методи, діяльність з організації й управління. Сутність уроку зводиться до колективно-індивідуальної взаємодії вчителя і учнів, унаслідок якої відбувається засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвиток їхніх здібностей, а також удосконалення педагогічної майстерності вчителя.

У сучасній педагогіці існують різні підходи до класифікації уроків залежно від того, які ознаки беруть за основу. Розглянемо класифікації уроків, які використовують у шкільній практиці найчастіше:

- класифікація уроків на *основі дидактичної мети* (І. Т. Огородніков, І. М. Козанцев): урок засвоєння нових знань; урок засвоєння навичок і вмінь; урок комплексного застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення і систематизації знань; урок перевірки; комбінований урок.

– класифікація уроків на основі *мети організації занять і способів проведення уроків* (М. І. Махмутов): урок-лекція; кіноурок; урок-бесіда; урок-практичне заняття; урок-екскурсія; урок самостійної роботи.

– класифікація уроків за *основними етапами навчального процесу* (С. В. Іванов): вступний урок; урок первинного ознайомлення з матеріалом; урок засвоєння нових знань; урок застосування знань на практиці; урок закріплення і повторення; урок набуття навичок; урок контролю знань; комбінований урок.

Для практичної мети в школах найчастіше використовують класифікацію уроків за дидактичними цілями (Г. І. Щукіна, М. І. Болдирєв, Б. П. Єсіпов, В. О. Оніщук): урок вивчення нових знань; урок засвоєння умінь і навичок; урок узагальнення і систематизації вивченого; урок перевірки і контролю знань; урок практичного застосування знань; комбінований урок. Ця класифікація *раціональна тим, що вона дає змогу чіткіше визначити мету і структуру кожного уроку.*

У сучасній педагогічній практиці використовують так звані «нетрадиційні» типи уроків: урок-змагання, урок-фантазування, урок-турнір, урок-суд, урок-конференція, урок-диспут, урок-конкурс, урок-спектакль, урок-казка, урок-гра, урок-КВК, урок-аукціон знань, урок-похід, урок-вікторина, урок-єврика тощо.

У пошуках шляхів ефективнішого використання структури уроків різних типів особливого значення набуває форма організації навчальної діяльності учнів на уроці. У педагогіці й шкільній практиці використовують основних три такі форми: індивідуальну, групову і фронтальну.

Фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів – це такий вид діяльності вчителя і учнів на уроці, коли всі учні одночасно виконують однакову, спільну для всіх роботу. Фронтальна форма організації навчання може бути реалізована у вигляді проблемного, інформаційного і пояснювально-ілюстративного викладу навчального матеріалу і супроводжуватися репродуктивними і творчими завданнями.

Індивідуальна форма організації діяльності учнів на уроці передбачає, що кожен учень отримує для самостійного виконання завдання, спеціально для нього підібране відповідно до його підготовки і навчальних можливостей. Такими завданнями можуть бути робота з підручником, розв'язання задач, написання твору тощо.

Групова форма організації навчальної діяльності учнів має певну специфіку: клас поділяється на групи для розв'язання конкретних навчальних задач на уроці; кожна група отримує певне завдання, яке виконує під керівництвом лідера групи або вчителя; склад групи не є постійним; завдання виконують у групі у такий спосіб, який дає змогу враховувати й оцінювати індивідуальний внесок кожного учня.

У вищому педагогічному закладі освіти функціонують різноманітні організаційні форми навчання: лекції, практичні заняття (семінари, лабораторні роботи, практикуми), самостійна робота студентів під контролем викладача, різні види практики.

Вступна лекція має за мету ознайомити студентів із загальним уявленням про завдання і зміст усього курсу, розкрити структуру й логіку розвитку конкретної галузі науки, техніки, культури, взаємозв'язок з іншими дисциплінами. *Головне завдання* вступної лекції – сприяти розвитку у студентів інтересу до предмета з метою його творчого засвоєння.

Тематична лекція присвячується розкриттю конкретної теми навчальної програми з конкретної дисципліни.

Оглядову лекцію нерідко читають перед або під час виробничої практики, сприяє забезпеченню належного взаємозв'язку і наступності між теоретичними знаннями і практичними вміннями та навичками студентів. Оглядову лекцію читають також студентам перед виконанням дипломних робіт або складанням державних іспитів, абітурієнтам перед вступними іспитами, студентам-заочникам.

У **заключній лекції** підбиваються підсумки вивченого і викладеного матеріалу з даного предмета, в цілому, через виділення вузлових питань лекційного курсу і зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності студентів.

Проблемна лекція відноситься, передовсім, до активних методів навчання. *Мета викладача* – створивши проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуків вирішення проблеми, крок за кроком підводячи їх до шуканої цілі. Для цього новий теоретичний матеріал подається у формі проблемної задачі. В її умовах є суперечності, які потрібно знайти і розв'язати. У ході їх розв'язання і в кінці – як результат – студенти набувають у співпраці з викладачем нових потрібних знань

Лекція-вауалізація виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Вона подається усно, відображаючись у візуальній формі. Відеоряд, який сприймається і усвідомлюється, може служити опорою адекватних думок і практичних дій. Викладач повинен використати такі демонстраційні матеріали, такі форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, але й самі виступають носіями змістовної інформації.

Лекція удвох – різновид лекції, що є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу у діалозі двох викладачів. Тут моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами. Наприклад, представниками двох різних наукових шкіл, теоретиком і практиком та інше.

Лекція із наперед запланованими помилками. Підготовка до цієї лекції полягає в тому, щоб закласти у неї визначену кількість помилок змістового, методичного, поведінкового характеру, їх список викладач і подає студентам у кінці лекції. На аналіз помилок відводиться 10-15 хвилин.

Лекція-прес-конференція. Назвавши тему лекції, викладач просить студентів письмово задавати йому запитання з даної теми. Протягом двох-трьох хвилин студенти формулюють запитання і передають їх викладачеві, який швидко сортує запитання за їх змістом і починає лекцію.

Процес навчання у вищому закладі освіти передбачає **практичні заняття**, призначені для поглибленого вивчення дисципліни. Практичні заняття відіграють важливу роль у виробленні у студентів навичок застосування здобутих знань для

вирішення практичних завдань. План практичного заняття повинен відповідати загальним ідеям і спрямованості лекційного курсу та співвідноситися з ним.

Семінарські заняття як форма навчання в сучасній вищій школі є одним з основних видів практичних занять з гуманітарних і технічних наук. Вони призначені для поглибленого вивчення дисципліни, оволодіння методологією наукового пізнання. *Головна мета семінарських занять* – забезпечити студентам можливість оволодіти навичками і вміннями використання теоретичних знань.

Лабораторні роботи інтегрують теоретико-методологічні знання і практичні уміння та навички студентів у процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. їх значення пов'язане із застосуванням розумових і фізичних зусиль для вирішення наукових і життєвих задач.

Індивідуальне заняття проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Види індивідуальних навчальних занять, їх обсяг, форми та методи проведення, форми та методи поточного та підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним навчальним планом студента.

Консультація – форма навчального заняття, за якої студент отримує від викладача відповіді на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування, йому незрозумілих.

Колоквіум (від лат. – розмова) – одна з форм навчальних занять, розмова викладача зі студентами для в'яснення рівня їхніх знань. Колоквіум виконує контрольну-навчальну функцію. Він особливо корисний, коли предмет читається 2-3 семестри, а підсумковий контроль – один.

Перебіг, результативність та ефективність навчального процесу значною мірою залежать від засобів навчання, які, поряд з методами та формами, належать до організаційно-діяльнісного (управлінсько-діяльнісного) компоненту навчального процесу. Засоби навчання дають можливість спонукати й підтримувати пізнавальні процеси, поліпшувати наочність навчального матеріалу, роблять його доступнішим, забезпечують найбільш точну інформацію про явище, а також сприяють інтенсифікації самостійної роботи, дають змогу здійснювати її в індивідуальному темпі.

Засоби навчання (ЗН) – це ідеальний або матеріальний об'єкт, який використовують для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. *Ідеальними засобами* є засвоєні раніше знання та вміння, а *матеріальними* – фізичні об'єкти, що їх застосовують для деталізації навчання учасниками навчального процесу.

Засоби навчання класифікують за різними ознаками.

Залежно від функцій, що їх виконують засоби навчання, їх можна розподілити на три функціональні системи:

– засоби навчання як *інструментарій навчальної діяльності* всіх учасників навчального процесу (наочні, інформаційні, операційні, технічні ЗН);

– засоби навчання як *інструментарій діагностики і тестування* навчальних досягнень тих, хто навчається, та ефективності навчання (контрольні ЗН, технічні ЗН);

– засоби навчання як *інструментарій організації та управління навчальним процесом*, що сприяє підвищенню якості й ефективності надання освіти.

За видом навчальних дій і призначенням ЗН поділяють на:

інформаційні (зокрема, настановні) – забезпечують інформування щодо змісту навчання та вимог до дій, що мають бути виконані у його процесі;

операційні – сприяють реалізації навчальної діяльності, описують дії, які потрібно виконати;

контрольні – забезпечують здійснення заходів контролю та самоконтролю.

Залежно від **обраних способів досягнення цілей навчання** за допомогою навчальних засобів, знярядь тощо тих, хто навчає, розрізняють: *слово викладача, друковані посібники, об'ємні посібники, проекційні матеріали*.

Вивчення особливостей людського сприйняття інформації показало, що найвища якість засвоєння інформації досягається в разі поєднання словесного викладу матеріалу із засобами наочності, оскільки мова не завжди здатна виразити те, що бачимо.

Наочність навчання – це один із дидактичних принципів, що передбачає побудову уявлення про матеріал на конкретних образах об'єктів, явищ, процесів та їх моделей через використання різних органів чуття – зору, слуху, нюху, смаку, дотику.

До засобів зорової наочності відносять:

1) **Образні засоби навчання** – дають можливість представити тим, хто навчається, *дидактичний образ* – візуалізований об'єкт, що підлягає вивченню (це посередник, що пов'язує в єдиний ланцюг процес пізнання від явища, що вивчається, до кінцевого результату – заданого рівня знань, що отримують ті, хто навчається).

Зокрема, до *образних ЗН належать посібники*:

– *предметно-образні*, що включають дві групи наочних навчальних посібників – натуральні (природні) та об'ємно-образні:

– *натуральні* – це натуральні об'єкти, реальні предмети, спеціально оброблені з метою використання їх у навчальному процесі;

– *об'ємно-образні* – це тривимірне зображення об'єкта, його об'ємний образ, а не натуральний вигляд.

2) **Знакові посібники**:

– *структурно-графічні* – передають та показують у просторовій формі приховані від безпосереднього сприйняття властивості, характеристики та зв'язки, предметів і явищ;

– *знаково-модельні* – формалізують та символізують знання, представляють інформацію у стислому вигляді, слугують засобом фіксації знань для подальшої переробки та зберігання;

– *текстові* – структурують навчальний матеріал і регламентують термінологічний апарат відповідної навчальної дисципліни.

Окрему групу становлять **технічні засоби навчання (ТЗН)**, до яких належать дидактична техніка та посібники (навчальне знаряддя) – засоби наочності для її застосування.

Технічні засоби навчання (ТЗН) – взаємопов'язана сукупність технічних пристроїв та навчально-інформаційних матеріалів до них, що забезпечують опосередковане виконання окремих педагогічних функцій у навчанні.

За домінантним способом передавання інформації ЗН, що представляють за допомогою ТЗН, поділяють на три основні види:

– *візуальні* (зорові) – передають інформацію за допомогою зображень;

– *аудіальні* (звукові) – відтворюють звук і підсилюють мовлення викладача у великих аудиторіях;

– *аудіовізуальні* (комбіновані) – синхронно відтворюють мовну та зорову інформацію при динамічному зображенні, відображають дійсність у розвитку та русі.

Навчання є комунікативним процесом, у перебігу якого відбувається обмін інформацією між його учасниками впродовж лекцій, бесід, дискусій, доповідей, повідомлень тощо. **Мова** як засіб навчання є багатоаспектною, оскільки сприяє сприйняттю, забезпечує пізнання та спілкування, управляє, впливає, відображає настрої, ставлення до інформації та слухачів, дає можливість оцінити розумові здібності того, хто говорить.

Основними **функціями мови** викладача **як засобу навчання** є забезпечення:

1) повноцінної презентації знань, під час якої також має формуватися емоційно-ціннісне ставлення до цих знань, потреба застосовувати їх у діяльності та поведінці;

2) ефективної навчальної діяльності: уважного слухання, осмислення, запам'ятовування, можливості стежити за логікою викладу тощо;

3) продуктивних взаємовідносин між тими, хто навчає, і тими, хто навчається.

Особливістю усної мови того, хто навчає, є те, що її зміст сприймається двома каналами – звуковим (через слово, інтонацію) та візуальним (через невербальні засоби спілкування).

У процесі викладання важливо застосовувати низку мовних засобів, що забезпечать найкращу дію на аудиторію через виконання вимог до мовлення викладача. Розглянемо лише деякі з них.

До засобів досягнення простоти й живості побудови фраз, використання розмовної лексики та фразеології належать:

– *застосування апелятивів* (звернень) для створення ефекту співучасті: «Давайте разом подумаємо», «Уявіть собі», «Давайте пофантазуємо», «Ви, звісно, згадали, що» тощо; *діалогізація* – імітація створення невимушеної обстановки діалогу із можливим переходом до реального переходу.

– *пряме звернення* до тих, хто навчається, з метою активізації їхньої уваги. *Наприклад*, при розгляді поняття «темперамент» у психології до тих, хто

навчається, можна звернутися так: «Запам'ятайте! Поганих і добрих темпераментів не буває. Вони є лише підґрунтям для набуття тих чи інших рис характеру, що залежать від умов виховання...»;

– *емоційний вигук* – привернення уваги до якоїсь ідеї чи думки, висловлення власного ставлення до неї, заклик аудиторії поділити цю думку, спонукання слухачів до дії. *Наприклад*, зачитуючи на занятті правдивий опис краєвиду або вдалу думку автора, що є важливою в даній ситуації, викладач із насолодою вигукує: «Як гарно!», «Як слушно! Як влучно!»;

– *риторичне запитання*, що не передбачає відповіді, ствердження або заперечення, вираження емоційного ставлення. *Наприклад*: «Праця, професійна діяльність – дар, потреба, необхідність. Як допомогти людині зробити вибір професії? Як досягти успіхів у трудовій діяльності? На ці та інші запитання ми дамо відповіді на сьогоднішньому занятті...».

Важливою вимогою до мови того, хто навчає, є *лаконічність*. Ще Цицерон стверджував, що «найбільша з переваг оратора – не тільки сказати те, що потрібно, а й не сказати того, що непотрібно». Можливість у лаконічній і яскравій формі подати великий і глибокий зміст дає застосування *афоризмів (афористичних виразів) та народної мудрості*, зокрема прислів'їв.

Дієвим засобом привернення уваги є *застосування близьких та зрозумілих фактів і цифр*. Він є одним зі способів поєднання раціонального з емоційним під час пояснення матеріалу.

Існують також засоби надання *емоційного забарвлення матеріалу* через емоційно-образну дію на аудиторію:

1) *гіпербола* – прийом навмисного перебільшення з метою загострити увагу на предметі думки. «Дайте мені точку опори, і я зрушу з місця Землю!». Хоча істинність цієї запальної впевненості перевірити важко, почувши це, кожен учень запам'ятає, що важіль дає можливість з малими фізичними витратами здійснити велику роботу;

2) *метафора* – перенесення назви з одного предмета на інший, заміна прямої назви іншим словом, що використовується в образному значенні. Це, по суті, приховане порівняння. Наприклад, вірш О. С. Пушкіна, які містять метафори: «...без пам'яті, без традиції і культури немає особистості. Пам'ять формує духовну фортецю людини»

3) *вдало підібрана алегорія* – зображення поняття по-іншому, за допомогою конкретного життєвого образу. Наприклад, розглядаючи тему «Мотивація» і відповідаючи на запитання, чому люди працюють (досліджуючи мотиви праці), часто розповідають таку притчу: Одного разу мудрець запитав першого-ліпшого будівельника: «Що ти робиш?». Той відповів: «Вожу каміння». «А ти?» – запитав мудрець іншого. «Заробляю собі й дітям на хліб!». А третій будівельник відповів: «Будую храм». Висновок такий, що виконуючи одну справу, люди вкладали в неї різний смисл.

4) *жарт*. «Шутка – минутка, а заряжает на час», — стверджує російське прислів'я. Один із засобів *підсилення емоційності й невимушеності викладання та надання можливості зняти напруження* під час заняття.

5) *цитати*. Засобом підвищення значущості й достовірності того, що викладається, є застосування

Існує ще багато інших мовних засобів, які допомагають зробити заняття цікавим, змістовним, таким, що запам'ятовується. Вибір їх залежить від педагогічної майстерності педагога, його великої праці щодо самовдосконалення й творчого пошуку.

Невербальні засоби (міміка, жести, рухи тіла, поза), які застосовує викладач підсилюють смислову ємність, виразність, емоційну змістовність його мови, певною мірою є унаочненням ставлення його до того, про що він говорить, забезпечує учням робоче самопочуття, бажання чи небажання спілкуватися з тими, хто навчається, повагу або неповагу до них.

Тема 7. Управлінські аспекти контролю навчальної діяльності.

Під **педагогічним контролем** розуміють єдину дидактичну та методичну систему перевіркової діяльності, спрямовану на виявлення результатів навчального процесу й підвищення його ефективності. Контрольно-оцінна діяльність є невід'ємною складовою навчальної діяльності. Саме вона дає інформацію про результати зіставлення отриманих результатів з еталоном (образом-ціллю) і цим створює умови для їх коригування, тобто забезпечує встановлення зворотного зв'язку між тими, хто навчає, і тими, хто навчається.

Контрольно-оцінний акт за своєю структурою складається з таких елементів:

а) **ціль** контрольно-оцінного акта (яка збігається з певними завданнями: *перевірити, оцінити, діагностувати, навчити, стимулювати* учнів або *коригувати* знання та вміння тих, хто навчається);

б) **об'єкт** контролю, оцінювання й коригування, що являє собою реальний результат навчальної діяльності – знання чи вміння тих, хто навчається;

в) **еталон**, з яким порівнюється, звіряється об'єкт, тобто ідеальний результат навчальної діяльності, зразок, з яким порівнюються реальні (фактичні) результати, що демонструються учнем;

г) **результат** контролю, що являє собою реалізацію цілей контролю;

д) **критерії оцінювання**, тобто параметри еталона, або ідеального результату навчання (вміння учнів), правильність (відсутність помилок), якість, швидкість, своєчасність виконання тощо;

е) **оцінювання** – встановлення рівня відповідності реальних результатів навчання еталоном;

ж) **оцінка** – інтерпретація і формалізація результатів оцінювання;

з) коригування – зміна навчальних цілей, способів навчальної роботи відповідно до отриманих результатів;

і) результат корегування – як новий об'єкт контрольно-оцінної діяльності.

Контроль у сучасній педагогічній літературі розглядають більшою мірою не з точки зору управлінського підходу, найчастіше вирізняють лише його складові компоненти. Однак управління контрольно-оцінною діяльністю передбачає вміння розгортати цей процес у часі – тобто виокремлення етапів контролю, які мають відображати послідовність указаних вище структурних компонентів. У

теорії менеджменту вирізняють три послідовні **складові розгортання контролю у часі**:

- *встановлення стандартів* (точне визначення мети, яка мала бути досягнута у певний час);

- *вимірювання та порівняння* (вимірювання того, що було насправді досягнуто за певний період, і порівняння досягнутого з очікуваними результатами);

- *коригування* (перегляд цілей діяльності, якщо виявлено серйозні відхилення при порівнянні досягнутого з очікуваними результатами)¹.

З огляду на зазначене В. А. Козаков пропонує таку **послідовність етапів контролю у навчанні**:

- *стандартизація цілей* (встановлення норм, еталонів, моделей об'єктів, що перевіряються);

- *вимірювання фактичного стану об'єкта* (потребує використання певних технологій, методів);

- *порівняння стандарту та реального стану об'єкта*;

- *оцінювання* – інтерпретація результатів порівняння та встановлення міри відповідності фактичного стану об'єкта і стандарту;

- *відмітка* – формалізація результатів порівняння фактичного стану об'єкта та стандарту, вираження результатів у певних шкалах, балах;

- *коригування* – це зміна навчальних цілей, способів навчальної роботи, технології контролю відповідно до отриманих результатів (надолуження пробілів у здобутих знаннях, виправлення помилок тощо).

Основною **метою контролю** є перевірка процесу і результату навчання – досягнення поставлених навчальних цілей. Цілі контролю, як уже зазначалося, втілюються в певні завдання й відповідають функціям контролю. Оскільки, за влучним висловом В. Сухомлинського, «перевірку знань треба підпорядковувати найголовнішій меті – поглибленню, закріпленню, розвитку знань», ціллю контролю може бути не тільки *перевірка знань та вмінь* учня, яких він набув у процесі навчання, а й такі:

- *констатація* – встановлення рівня реалізації певної мети навчання;

- *діагностика* – з'ясування недоліків та помилок у сформованих вміннях і знаннях;

- *навчання* – повторення і закріплення пройденого матеріалу;

- *стимулювання* – спонукання учнів до подальшої роботи;

- *коригування* – вдосконалення деяких знань і вмінь учнів, зміна технології та методів навчання для усунення виявлених недоліків і помилок у формуванні певних умінь і навичок.

Із поняттям мети контролю щільно збігається поняття *еталона контролю*, під яким будемо розуміти ідеальний результат навчальної діяльності, зразок, з яким порівнюють реальні (фактичні) результати, що демонструються учнем. *Об'єктом контролю й оцінювання* може бути факт виконання учнем певної дії, вчинку, завдання вчителя, характер і особливості виконання ним цього завдання, цієї дії,

рівень його знань, умінь, навичок, розвиток якоїсь його якості, риси особистості тощо.

Так, наприклад, об'єктом контролю може бути реальне письмо учнів у зошитах з інших предметів, а в другому – усні відповіді та поведінка учнів. Еталоном у першому прикладі є орфографічно правильне письмо, а в другому – правильні, з точки зору вчителя, відповіді та норми поведінки.

Зміст контролю – це знання, вміння, що перевіряються в процесі контролю і містяться в певних завданнях, питаннях тощо. Зміст контролю відображає зміст навчання і охоплює уявлення, поняття, явища, правила, засоби його перетворення, складові та послідовність виконання завдання, предметні, розумові та загальнонавчальні дії та способи дій, а також ставлення до навчання (байдуже, зацікавлене, позитивне, пасивне, дієве тощо).

Контрольно-оцінна діяльність має два різновиди: зовнішній, який здійснює той, хто навчає, і внутрішній, що здійснюється тими, хто навчається. Ясна річ, ці два види контрольно-оцінної діяльності взаємозалежні. Особа, що здійснює зовнішню контрольно-оцінну діяльність для своїх цілей, одночасно навчає учнів внутрішній контрольно-оцінній діяльності, організує цю діяльність, керує нею, коригує її перебіг і водночас враховує її результати при здійсненні своєї діяльності. Учні ж здійснюють внутрішню контрольно-оцінну діяльність, наслідуючи й орієнтуючись на відповідну діяльність учителя, коригують свою діяльність залежно від результатів контрольно-оцінної діяльності вчителя.

Отже, в оцінюванні завжди є рівні особи – той, хто оцінює, і той, кого оцінюють. А там, де є дві особи, там є дві суб'єктивні картини об'єктивного світу: бачення ситуації тим, хто оцінює, і тим, кого оцінюють. Тобто повноцінне вивчення проблеми контролю та оцінювання неможливе без урахування психологічного аспекту.

Заниження (чи завищення) оцінки може відбуватися ще на першому етапі контролю — стандартизації, коли встановлюються норми оцінок. І в першому, і в другому випадках спостерігається зниження пізнавальної активності учнів, але у випадку завищених норм оцінки цей процес супроводжується підвищенням рівня тривожності, занепокоєння і може навіть призвести до відмови від роботи, а при встановленні занижених норм оцінки – виникає благодушність, самозадоволення, формуються такі риси, як неробство, ледарство тощо.

Справді, якщо учень відстав, але намагається надолужити відставання, об'єктивна нормативна оцінка може справити на нього психотравмувальний вплив і знизити ефективність його навчання. В такому разі краще використовувати особистісне оцінювання.

Тому вважаємо за необхідне розрізнити такі поняття, як **«суб'єктивність педагогічної оцінки»** і **«педагогічний суб'єктивізм»** викладача. Під останнім будемо розуміти особистісне, упереджене ставлення до процесу контролю й оцінювання, що може виявлятися в суб'єктивних помилках оцінювання. Суб'єктивність у контролі залежить від етапу контролю і виявляється ще на етапі його стандартизації (формулювання мети контролю, опису еталона, розроблення критеріїв, норм оцінювання тощо). Якщо контроль відбувається з метою обліку,

тобто має на меті лише перевірку факту виконання роботи, суб'єктивність є мінімальною.

Ще більше підстав для суб'єктивності містить наступний етап контролю – етап оцінювання, тобто інтерпретації результатів порівняння і визначення рівня відповідності фактичного стану і стандарту, оскільки встановлюється співвідношення між певним критерієм (правильно, якісно, вчасно) і суб'єктивним оцінним поняттям («добре», «погано», «дуже добре», «задовільно» тощо).

Розрізняють такі **типові суб'єктивні помилки оцінювання у навчанні**: логічні помилки, помилки великодушності, помилки зверхності, помилки контрасту, помилки центральної тенденції, помилки близькості, помилки ореолу.

– помилка *великодушності* – це несвідоме завищення оцінок;

– помилка *зверхності* – це несвідоме заниження оцінок;

– помилки *ореолу* – це упереджене ставлення до певних осіб, наприклад до «відмінників» і «двієчників»;

– помилки *центральної тенденції* – це прагнення уникнути крайніх оцінок (коли викладач принципово не ставить «5» і «2»),

– помилки *контрасту* – це ситуації, коли знання, якості особистості і поведінка людини оцінюються вище чи нижче залежно від того, вище чи нижче виражені ті самі характеристики у того, хто оцінює;

– помилки *близькості* – це тенденції ставити подібні за часом і місцем оцінки: наприклад, дуже важко після «2» поставити «5» і навпаки;

– логічна *помилка* – ця помилка виявляється у винесенні подібних оцінок різним психологічним властивостям і характеристикам, що здаються тому, хто оцінює, логічно пов'язаними: наприклад, перенесення викладачем оцінок за поведінку учня на оцінки за предмет – за однакові відповіді порушнику дисципліни і зразковому за поведінкою учням виставляють різні оцінки.

У контексті управлінського підходу до навчання особливого значення набуває усвідомлене формування інтересу до процесу здобування знань, рефлексії розумової й практичної діяльності як тих, кого навчають, так і тих, хто навчає. Під **рефлексією** у психології розуміють процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. *Педагогічна рефлексія* передбачає спрямованість на осмислення й усвідомлення навчальної діяльності, її цілей, змісту, результатів і методів шляхом спостереження й аналізу своїх дій суб'єктами навчання.

Рефлексія викладача ґрунтується на зіставленні сукупних результатів навчання із соціальними вимогами, аналізі ефективності кожного з елементів дидактичної системи, визначенні їхніх дієвих чинників і міри диференційованого й інтегрального впливу їх на навченість. У результаті такого аналізу виникає можливість оперативного управління навчальним процесом, загального, особливого й індивідуального коригування.

Отже, щоб усвідомлювати структурні компоненти та результати контрольно-оцінного процесу, необхідно систематично здійснювати *зворотний зв'язок*, під яким будемо розуміти процес порівняння рівня виконання завдання тим, хто навчається, із установленим навчальним стандартом.

За рівнем узагальненості вирізняють:

– *парціальна оцінка* – це початкова форма педагогічної оцінки, яка стосується окремого знання, вміння або окремого акту поведінки. Існує завжди у вербальній формі судження;

– *фіксована оцінка* відображає проміжні або завершальні успіхи студента, має більш узагальнений і синтетичний характер. Як правило, має кількісний вираз у вигляді відмітки;

– *інтегральна оцінка* – це педагогічна характеристика, що формується на підставі парціальної та фіксованої оцінок.

За засобом пред'явлення (презентації) оцінка може бути прямою й опосередкованою: *пряма оцінка* – це та, що безпосередньо спрямована на особу, яку оцінюють; *опосередковане оцінювання* здійснюється через іншого студента або через оцінку одногрупників.

За засобом оцінної стимуляції парціальна оцінка може виступати у 3-х формах: *відсутність оцінки*, *невизначена оцінка* та *пряма* (позитивна або негативна) *оцінка*. На думку В. А. Якуніна, ухилення від оцінки є найгіршою за своїми психологічними наслідками, бо не орієнтує людину в результатах її діяльності, дезорганізує поведінку, викликає стан невпевненості, вимагає створювати особистісне оцінювання, покладаючись на вельми суб'єктивне тлумачення різних напіврозумілих ситуацій.

У вищому педагогічному навчальному закладі мають місце міжсесійний контроль (попередня, поточна і тематична перевірка) і підсумковий.

Міжсесійний контроль. *Попередню перевірку* здійснюють з метою визначення ступеня готовності студентів до навчання залежно від етапу навчання і місця проведення контролю. *Поточна перевірка* є органічною частиною навчального процесу і проводиться на лекціях, семінарах, практичних і лабораторних роботах. Найчастіше вона здійснюється у таких формах:

– *усна співбесіда* за матеріалами розглянутої теми на початку наступної лекції, з оцінкою відповідей студентів (10-15 хв);

– *письмове фронтальне опитування* студентів на початку чи в кінці лекції (10-15 хв); відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у поза лекційний час; бажано, щоб контрольні запитання були заздалегідь підготовлені на окремих аркушах, на яких студенти напишуть відповіді;

– *письмова перевірка у вигляді диктантів, творів з гуманітарних дисциплін і контрольних робіт із природничо-математичних дисциплін;*

– *домашні завдання;*

– *практична перевірка знань на лабораторних і практичних заняттях;*

– *тестова перевірка знань студентів.*

Тематична перевірка знань студентів здійснюється на семінарських заняттях, колоквиумах, консультаціях. Основне завдання тематичної перевірки – дати можливість студентам осмислити тему в цілому, в усіх її взаємозв'язках.

Підсумкова перевірка. Заліки, екзамени, курсові та дипломні роботи, виробнича і педагогічна практика традиційно вважаються основними формами підсумкового контролю навчальної роботи студентів.

Кількість іспитів, зазвичай, не повинна перевищувати п'яти, а кількість заліків за семестр – шести, у тому числі не більше двох диференційованих.

Успішність студентів визначається і фіксується такими оцінками: за результатами заліків – "зараховано" і "незараховано", за результатами іспитів – "відмінно", "добре", "задовільно" і "незадовільно". Оцінка за підсумками диференційованого заліку виставляється так само, як і за результатами іспиту.

Заліки – це підсумкова форма перевірки результатів виконання студентами практичних і лабораторних робіт, засвоєння ними матеріалу семінарських занять, результатів практики.

Іспити, зазвичай, складаються за білетами, затвердженими кафедрою. На консультаціях перед іспитом викладач знайомить студентів з екзаменаційними білетами.

У деяких вищих закладах освіти нагромаджено певний досвід проведення іспитів без білетів (з урахуванням специфіки курсу).

Іспит з "відкритим підручником" розрахований, насамперед, на перевірку уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, довідниками, навчальними посібниками тощо.

Практичний іспит зводиться, найчастіше, до виготовлення студентами натуральних об'єктів, їх схем, макетів тощо.

Іспит-автомат часто практикується викладачами щодо студентів-відмінників, які серйозно і систематично працюють упродовж року.

Курсові роботи студенти захищають на засіданнях кафедр або перед спеціально створеними комісіями.

Державні випускні іспити приймає державна екзаменаційна комісія (ДЕК) у наперед визначеному і затвердженому складі. Окрім державних екзаменів, студенти-випускники захищають перед *дипломні роботи*.

Усі згадані види контролю знань студентів (попередній, поточний, тематичний, підсумковий) є відносно самостійними, хоча й тісно пов'язаними між собою.

Успіхи навчально-пізнавальної діяльності студентів характеризуються кількісними та якісними показниками, що виражаються і фіксуються в оцінці. Під оцінкою успішності студентів розуміють систему певних показників, які виражають їх об'єктивні знання, уміння та навички.

Оцінювання знань – визначення та вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь та навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

Об'єктом оцінювання, на думку А. Бойко, мають бути структурні **компоненти навчальної діяльності (учіння)**, а саме:

1) **Змістовний компонент** – знання про об'єкт вивчення (уявлення, поняття, явище тощо, в тому числі про правила, засоби його перетворення, вимоги до результату; складові та послідовність виконання завдання як одиниці навчальної

діяльності і т. д.). Обсяг знань визначений навчальними програмами, державними стандартами.

2) **Операційно-організаційний компонент** – дії, способи дій (вміння, навички); предметні (відповідно до програм із навчальних предметів); розумові (порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати тощо); загально-навчальні (аналізувати, планувати, організовувати, контролювати процес і результати виконання завдання, діяльності в цілому; вміння користуватися підручником та іншими доступними джерелами інформації).

3) **Емоційно-мотиваційний компонент** – ставлення до навчання. Аналізуються такі його характеристики: характер і сила (байдуже, недостатньо виражене позитивне, зацікавлене, виразне позитивне); дієвість (від споглядального (пасивного) до дійового); сталість (від епізодичного до сталого).

Зважаючи на те, що традиційна система оцінювання не дає можливості об'єктивно оцінити навчальні успіхи студента, недостатньо стимулює його навчально-пізнавальну діяльність, у вищих навчальних закладах активно впроваджується рейтингова система оцінювання навчальних успіхів студентів.

Рейтинг (від англ. – оцінка, порядок, класифікація) – термін, який означає суб'єктивну оцінку якогось явища за заданою шкалою.

В основі рейтингової системи оцінювання знань студентів є накопичення оцінок за певний період навчання (модуль, семестр, рік, весь термін навчання) і за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність. Рейтингова система оцінювання знань, умінь і навичок студентів будується за такими принципами:

1) кожна навчальна дисципліна і робота студента з її опанування оцінюється у залікових одиницях, сумою яких визначається рейтинг;

2) обов'язково ведеться облік поточної роботи студента, який потім відображається у підсумковій оцінці (у залікових одиницях);

3) обов'язково враховуються особливості викладання різних предметів (складність, значення даної дисципліни у навчальному плані);

4) наявність різних видів контролю (вихідний, поточний, проміжний, підсумковий);

5) навчальний рейтинг студента за семестр або рік визначається як середньоарифметичний від рейтингу з кожної навчальної дисципліни.

Норми оцінювання. Оцінки "відмінно" заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання програмового матеріалу, вміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, і ознайомлений з основною та додатковою літературою, рекомендованою програмою. Зазвичай, оцінка "відмінно" виставляється студентам, які засвоїли взаємозв'язок основних понять дисципліни в їхньому значенні для набутої професії, виявили творчі здібності в розумінні і використанні навчально-програмового матеріалу.

Оцінки "добре" заслуговують студенти, які виявили повне знання навчально-програмового матеріалу, успішно виконують передбачені програмою завдання, засвоїли основну літературу, рекомендовану програмою. Як правило, оцінка "добре" виставляється студентам, які засвідчили систематичний характер знань із

дисципліни і здатні до їх самостійного поповнення та оновлення у ході подальшої навчальної роботи і професійної діяльності.

Оцінки "задовільно" заслуговує студент, що виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, справляється з виконанням завдань, передбачених програмою, ознайомлений з основною літературою, рекомендованою програмою. Зазвичай, оцінка "задовільно" виставляється студентам, що припустилися огріхів у відповіді на іспиті і при виконанні екзаменаційних завдань, але спроможні усунути ці огріхи.

Оцінка "незадовільно" виставляється студентіві, який виявив прогалини у знаннях основного навчально-програмового матеріалу; студентам, які неспроможні продовжити навчання чи приступити до професійної діяльності після закінчення вузу без додаткових занять з відповідної дисципліни.

Тема 8. Управління навчанням різного віку.

Поняття освітньо-вікових періодів відображає зв'язок вікових особливостей людини із системою інституційної освіти. Щоб розкрити сутність освітньо-вікових періодів, необхідно спочатку коротко спинитися на віковій періодизації. Життєвий шлях людини поділяють на певні вікові періоди. Вік – це конкретна, відносно обмежена в часі сходинка розвитку людини, що характеризується сукупністю специфічних фізичних, психічних та соціальних ознак.

У конкретний період вікового розвитку виникають якісні особливості (новоутворення) віку, що є опорою подальшого розвитку. *Новоутворення* – властивості особистості, ті психічні та соціальні зміни, які вперше виникають на певній стадії розвитку і котрі переважно визначають як ставлення людини до навколишнього світу, людей, самої себе так і весь перебіг розвитку в даний період.

Поєднання вікових особливостей з освітньою системою нашої країни зумовлює виокремлення таких освітньо-вікових періодів:

- 1) Дошкільний вік (від 3-х до 6-7 років)
- 2) Молодший шкільний вік (від 6-7 до 11 років)
- 3) Середній шкільний вік (від 11 до 15 років)
- 4) Старший шкільний вік (від 15 до 18 років)
- 5) Студентський вік (від 18 до 23 років)
- 6) Дорослі (від 23 років до кінця життя)

Головна особливість розвитку особистості **молодшого школяра** – *зміна його соціальної позиції*: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом класного колективу; змінюються стосунки з дорослими, головним авторитетом стає вчитель. Завдання дорослих щодо молодшого школяра в цей період полягає в тому, щоб сформувані у нього позицію учня, підвести його до розуміння ним своїх обов'язків. Цей вік сприятливий для *розвитку фізичних та розумових сил дитини*. Це вимагає від педагогів і батьків правильної організації режиму дитини в сім'ї та школі.

Успішному навчанню молодших школярів сприяють відповідні *мотиви навчання*. У 1-2 класах провідним мотивом є пізнавальні інтереси, які диференціюються за видами діяльності, – любить читати чи рахувати. У 3 класі з'являється прагнення зайняти гідне місце в колективі, захоплює зміст знань (дізнатися про життя інших народів, навчитися пояснювати явища природи).

Сприймання стає довільним, цілеспрямованим: дитина під керівництвом учителя вчиться планувати роботу сприймання і здійснювати її відповідно до задуму, визначаючи головне та другорядне, встановлює ієрархію ознак об'єкта, диференціюючи їх за рівнем спільності тощо.

Увага мимовільна, у молодшому шкільному віці дитина вчиться спрямовувати і стало зберігати увагу на потрібних, а не просто зовнішньо привабливих предметах; формується *довільність* – здатність навмисно спрямовувати увагу той чи інший об'єкт, задачу.

Пам'ять у молодших школярів переважно *наочно-образна*. Вони легко запам'ятовують конкретні предмети навіть з багатьма деталями, але їм важко запам'ятати абстрактний матеріал, який розкриває зв'язки і відносини між явищами.

Недостатньо критично сформоване *уявлення* школяра. Інколи брехня дитини є виразом її фантазії: вона прагне всупереч правді розповісти щось цікаве і сама вірить у те, що придумала.

Від класу до класу *удосконалюється логічне мислення*. Якщо учні першого класу звертають увагу на зовнішні ознаки, то третьокласники вже виділяють родові поняття. *Мова і мислення дітей яскраво та емоційно забарвлені*. Це одночасно допомагає процесу їх навчання і виховання і ускладнює його. Учителю доводиться долати окремі недоліки в усному мовленні дітей – поспішність, неувважність, перескакування з одного на інше.

У процесі навчання в дітей *формується загальношкільне вміння*: планувати, організовувати роботу свою і товаришів, здійснювати самооцінку і самоконтроль. Діти особливо цікавляться оцінкою, яку дають їм однокласники, і гостро переживають, якщо ця оцінка не співпадає з очікуваною.

Ставлення дітей до довколишньої дійсності на ранніх ступенях розвитку будується на наслідуванні дорослих. Діти повторюють оцінки старших, інколи навіть копіюють їхні почуття, але за цими зовнішніми проявами осуду чи схвалення чогось часто надовго зберігається спокій почуттів.

Середній шкільний вік (підлітковий) характеризується бурхливим піднесенням життєдіяльності і глибокою перебудовою організму: відбувається не тільки фізичне дозрівання, але й інтенсивне формування особистості, ріст моральних та інтелектуальних сил.

Підлітковий вік можна назвати віком дисгармонії, яка спостерігається в усьому. Так, інтенсивний ріст підлітка призводить до дисгармонії між ростом тіла і розвитком легеневого апарату та серцево-судинної системи, що позначається на працездатності учнів у цьому віці.

Сприймання підлітка знаходяться на стадії становлення, тому якість їх різна. Інколи вони вирізняються тонкістю і глибиною, а часом вражають своєю

поверховістю. Характерною особливістю спостережень у дітей цього віку є *невміння поєднати сприйняття довколишнього життя з навчальним матеріалом.*

У житті підлітка важливу роль відіграє *мимовільна увага*. Цікаві уроки або цікаві справи дуже захоплюють підлітка, і його увага може надовго зосереджуватись на одному матеріалі або явищі. Та легка збудливість, інтерес до незвичайного часто переключають його увагу на інші об'єкти. Нерідко це стає причиною неувважності школяра на уроці. *Розвивається довільна та післядовільна увага*, а саме зростає обсяг уваги, здатність тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті та розподіляти увагу на кілька об'єктів і регулювати цей процес особисто.

Істотні зрушення у дітей в цей період спостерігаються і в розвитку їх мислительної діяльності. *Мислення підлітка розвивається від наочно-образного до абстрактного (з його переважанням)*, але розвиток абстрактного мислення ще не спричиняється до зникнення конкретно-образного. Стрімко розвивається *інтелектуальна сфера*, операції мислення: порівняння, аналогія, узагальнення, класифікація.

Підлітковий вік – період формування пізнавальних, суспільно-політичних і культурних інтересів. За характером інтересів Г.І. Щукіна виділяє у підлітків **чотири групи**:

– до *першої* відносяться учні з аморфними інтересами, з нечіткою вибірковою спрямованістю;

– до *другої* – учні, в яких під впливом цікавого навчання, колективного настрою з'являються елементи ситуативного, нестійкого епізодичного інтересу, який гасне разом із ситуацією, що його спричинила;

– до *третьої* групи, учні відзначаються широкими багатосторонніми інтересами і пізнавальною активністю;

– до *четвертої* групи інтереси займають першочергове становище в розвитку особистості, стають мотивами навчальної діяльності, впливають на вибір професії, сприяють виробленню життєвої позиції і найважливіших рис характеру.

У підлітковому віці усвідомлюється *потреба в самовихованні*, оскільки саме цьому віку притаманне формування життєвих ідеалів, прагнення до самоствердження і самостійності. У зв'язку з цим у старших підлітків змінюється самооцінка якостей власної особи, ставлення до своїх обов'язків, взаємовідносин між людьми.

У підлітків особливо розвинене *почуття власної гідності, самолюбство*. Зауваження дорослого, зроблене у зневажливій формі, викликає у відповідь грубість і навіть образу. "Нотації", "моралізування" практично не сприймаються або викликають різку реакцію. Водночас підлітки дуже відгукуються на доброту, сердечність.

До кінця підліткового періоду перед учнями реально постає питання *вибору професії*. Вирішуючи питання, продовжувати навчання в школі чи поступати у професійно-технічне училище, дев'ятикласники, природно, задумуються над тим, який навчальний предмет їм дається легше, і намагаються обрати професію.

Старший шкільний вік (період ранньої юності) за своїм фізичним розвитком наближається до дорослого. Завершується ріст і формування організму. Остаточо формуються нервові клітини головного мозку. Рівень розумових здібностей достатній для вирішення різних соціальних завдань.

До завершення цього періоду відбувається життєве визначення молодої людини; вона досягає необхідного рівня соціальної, психологічної і громадянської зрілості, яка робить її здатною до самостійного трудового життя і до продовження навчання.

У ранній юності істотно *перебудовується емоційна сфера*. У житті старшокласників значне місце займають почуття, пов'язані зі стосунками з товаришами, з появою почуття першого кохання, потребою розібратися у своїх переживаннях.

У цьому віці відбувається ще більш посилена робота особистості щодо *самовиховання*. Старшокласник усвідомлює свої якості і можливості в системі тих перспективних цілей, які перед собою ставить, – стати громадянином і громадським діячем. Школа повинна спрямувати і пришвидшити формування правильної позиції учня.

Юність – це *період розквіту розумової діяльності*. Старші школярі цікавляться відкриттями і винаходами в галузі техніки, природознавства, суспільного життя, прагнуть до знань у багатьох напрямках.

Пам'ять старшокласників вирізняється зрілістю. Вони, порівняно з підлітками, значно рідше користуються механічним запам'ятовуванням. Під час підготовки до уроків звертають увагу на основні думки в тексті, намічають опорні пункти матеріалу, пов'язують новий матеріал з попередньо засвоєним. У старшокласників *переважає логічна пам'ять*.

В юнацькому віці інтенсивно формується *уява*. Старшокласники більшою мірою, ніж підлітки, порівнюють свої мрії з дійсністю. В усіх видах творчості юнаків і дівчат бере участь їх уява.

Мислення старшокласників відзначається здатністю абстрагувати і узагальнювати навчальний матеріал. Поряд з категоричними судженнями значне місце у мисленні юнацтва займають судження гіпотетичні. Старшокласникам притаманний розвиток мислення від формально-логічного до діалектичного.

У нерозривному зв'язку з мисленням розвивається *мова* старшокласників. Юнацький вік – це період роботи над словом, над усним і писемним мовленням. Воно *збагачується науковими термінами, стає більш виразним і точним*.

За **характером навчальної діяльності** старшокласників можна умовно поділити на чотири групи:

- перша – учні, основою навчальної діяльності яких слугує пам'ять;
- друга – учні, що вивчають навчальний матеріал з точки зору його користі для практичної діяльності;
- третя – учні, які виявляють чітку схильність до теоретизування;
- четверта – учні, які поєднують у своєму навчанні теорію і практику.

За рівнем *відповідальності щодо навчання* теж вирізняють чотири типи ставлень: 1 – сумлінно виконують навчальні завдання; 2 – вибірково ставляться

до навчання; 3 – вчаться нижче своїх можливостей; 4 – відзначаються слабкою успішністю.

Студентський вік – період пізньої юності. Термін «студент» латинського походження, у перекладі українською мовою означає той, хто ретельно працює, тобто той, хто опановує знання.

Як правило, саме в студентському віці досягають максимуму свого розвитку не тільки фізичні, а й психічні властивості та процеси: сприймання, увага, пам'ять, мислення, мовлення, емоції та почуття. *Студентський вік* (у середньому 18–23 роки) – це період завершення формування морально-етичної сфери, становлення і стабілізації характеру й прийняття статусу та відповідальності дорослої людини відповідно до своєї статі.

Творчі можливості, що безупинно зростають, розвиток інтелектуальних і фізичних сил, котрі супроводжуються розвитком зовнішньої привабливості, підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, обов'язку, любові, вірності тощо).

Розвиток особистості студента здійснюється в таких напрямках:

- зміцнення мотиваційної сфери, професійної спрямованості;
- розвиток здібностей, удосконалення психічних процесів;
- підвищення відчуття обов'язку, відповідальності;
- стабілізація самооцінки, розвиток самосвідомості зростання загальної зрілості і стійкості;
- підвищення ролі самоуправління в процесі діяльності та поведінки;
- зміцнення самостійності та готовності до майбутньої професійної діяльності.

Студентський вік поєднує в собі особливості юності та дорослості. *Перші курси ближче до юнацького віку*, і тому навчальний процес необхідно будувати з урахуванням особливостей юнацького віку. *Старші курси ближче до дорослого*, тому в навчальній діяльності необхідно враховувати особливості дорослої людини. Отже, в навчальному процесі потрібно спиратися на позицію студента як практично дорослої людини. Саме в цей період відбувається перехід до дорослого статусу. Тому важливим є створення умов навчання на принципах поваги, взаємодії, співпраці.

На старших курсах необхідно приділяти увагу діалоговим формам спілкування зі студентами в процесі виконання ними курсових проектів, проходження практики тощо. Викладачу слід широко використовувати різноманітні методи навчання: лекції, дискусії, мозковий штурм, розв'язання практичних ситуацій, метод «кейсів», ігрові вправи, що спонукає студентів до самостійного вирішення поставлених перед ним навчальних проблем.

Дослідження показують, що *першокурсники* не завжди успішно опановують знання аж ніяк не тому, що здобули слабку підготовку в середній школі, а тому, що в них не сформовані такі риси особистості, як готовність до навчання, здатність навчатися самостійно, контролювати й оцінювати себе, розуміння своїх

індивідуальних особливостей пізнавальної діяльності, уміння правильно розподіляти свій робочий час для самостійної підготовки тощо.

Дослідники розрізняють три **форми адаптації студентів-першокурсників** до умов навчального закладу:

1) адаптація *формального, пізнавально-інформаційного пристосування* студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, її вимог, до своїх обов'язків;

2) *суспільна* адаптація, тобто процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) груп студентів-першокурсників й інтеграція цих же груп зі студентським оточенням у цілому;

3) *дидактична адаптація*, що стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі.

Другий курс – період напруженої навчальної діяльності студентів. Процес адаптації до даного середовища в основному завершений. У житті студентів інтенсивно включені всі форми навчання й виховання. Студенти здобувають загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити й потреби.

Третій курс – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової праці як відображення подальшого розвитку й поглиблення професійних інтересів студентів. Відбувається перехід до самоуправління власною поведінкою та діяльністю, прийняття відповідальності за власне життя, успіхи та невдачі.

Старші курси – для поведінки студентів характерний інтенсивний пошук більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки (відбувається переоцінювання студентами багатьох цінностей життя, приймається рішення щодо подальшого навчання в магістратурі, з'являється перспектива швидкого закінчення ВНЗ, що сприяє формуванню чітких практичних настанов на майбутній вид діяльності).

Зрозуміло, становлення спеціаліста у ВНЗ відбувається не одразу і проходить певні етапи. В.А. Семиченко вирізняє певні **рівні усвідомлення студентами змісту навчально-професійної діяльності** та його взаємозв'язку з майбутньою професією:

1) *Перший рівень* характеризується тим, що в системі уявлень студента відсутнє розуміння взаємозв'язку навчальних предметів (не встановлюються логічні зв'язки між навчальними предметами і змістом майбутньої професії);

2) *Другий рівень* визначається встановленням первинних, хоча формальних, логічних зв'язків між предметами (вони не відображають змісту професійної діяльності);

3) *Третій рівень* – початок розуміння окремих навчальних предметів як засобів професійної підготовки (починає здійснюватися перехід від змісту навчальних предметів до змісту професійної діяльності);

4) *Четвертий рівень* пов'язаний з розширенням зв'язків навчальних предметів зі структурою майбутньої професійної діяльності;

5) *П'ятий рівень* – повне усвідомлення багатогранності зв'язків між змістом навчального процесу і професійною діяльністю.

Дорослість – це період продовження розвитку особистості людини та досягнення розквіту її потенцій і можливостей. Саме в цей період людина досягає розуміння відповідальності як за власне життя, власні рішення, власні дії та вчинки, так і за долю близьких людей. Доросла людина постає перед необхідністю вирішувати безліч складних соціальних завдань, долати життєві випробування, втрати, колізії професійної кар'єри та особистого життя, які часто є вельми болісними, але без яких неможливо уявити подальший розвиток.

Важливим показником дорослішання є зрілість яку психологи тлумачать по-різному: з одного боку – це зростання особистісної автономності людини, її свободи, можливості реалізуватися, виявляти творче ставлення до дійсності та власного життєвого шляху, а з іншого – зростання соціальної інтегрованості, соціальної відповідальності, збагачення форм соціальної активності.

Основні характеристики дорослого віку: діалектичне мислення та функціональність інтелектуальних можливостей; наявність значного життєвого досвіду; реалізація власного потенціалу; встановлення дружніх, близьких стосунків, емоційних переживань; сформованість власної позиції та світогляду в житті; єдність надбань та втрат; творчі досягнення в життєдіяльності.

Розвиток *інтелектуальних показників* триває упродовж усього періоду. Показники невербального інтелекту сягають свого оптимуму у 30-35 років, але вербальний інтелект розвивається після 40. Інтелектуальний розвиток дорослої людини відбувається в тісному зв'язку з розвитком особистості. Розвиток вербально-логічних функцій відбувається майже весь період зростаючи до 50-річного віку і поступово знижуючись до 60-річного.

Однією з основних характеристик *мислення* є комплексний характер мисленневих операцій за високого рівня інтеграції різних видів мислення. У дорослому віці відбуваються зміни в якісних параметрах *мовлення*: лексичному і граматичному складі.

Одне з важливих новоутворень дорослого віку, яке вирізняють вчені, це *мудрість* – експертна система знань, що зорієнтована на практичний аспект життя і дає змогу виносити зважені судження і давати корисні поради щодо життєво важливих питань; вміння оцінювати ситуацію та інформацію у ширшому контексті; здатність впоратися з невизначенністю.

Окрім цього, розвиток когнітивної сфери дорослої людини значною мірою індивідуально зумовлений: дорослий здатен самостійно контролювати процес свого інтелектуального розвитку і досягати вершин професійної майстерності й творчості. На цей процес впливає низка чинників, насамперед обдарованість людини, рівень її освіти й сфера діяльності. Активна розумова діяльність сприяє збереження досягнутого рівня розвитку пізнавальної сфери на довгі роки.

Тема 9. Комунікаційний процес і прийняття рішень у навчальній діяльності.

Управління комунікативними процесами на навчальному занятті – це один із найскладніших моментів у роботі того, хто керує навчальним процесом. На цьому етапі педагог вирішує масу комунікативних завдань, пов'язаних з педагогічними:

необхідно підтримувати ініціативу учнів, організувати діалогічне спілкування, коригувати свій задум із поправкою на реальні умови.

Зазначені складові менеджменту навчання виступають як загальні функції управління, єдині процеси основних функцій управління: цілепокладання, планування, організації, мотивації, контролю.

Ефективність управління навчанням значною мірою залежить від комунікацій керівника й тих, хто навчається, вміння керівника приймати виважені рішення, які, власне і характеризують його керівництво. Комунікація та спілкування – близькі за змістом поняття, проте комунікація – дещо ширша за своїм змістом і означає зв'язок, у перебігу якого відбувається обмін інформацією між системами у живій і неживій природі. Спілкування як вид діяльності посідає особливе місце серед інших видів діяльності. По суті, **спілкування** – це найперший вид діяльності, який поступово опановує людина з перших днів свого життя, окрім того, спілкування супроводжує всі інші види діяльності.

Сторони спілкування як діяльності має структуру: комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (взаємодія) та перцептивну (розуміння людини людиною).

Комунікативний акт у керівництві навчанням можна проаналізувати й оцінити за такими компонентами:

- 1) адресант – суб'єкт комунікації;
- 2) адресат – той, кому направлено повідомлення;
- 3) повідомлення – зміст, що передається;
- 4) код – засіб передання повідомлення;
- 5) канал зв'язку;
- 6) результат – те, що досягнуто у комунікації.

Комунікативна взаємодія людей відбувається переважно у *вербальній* (словесній) формі – в процесі мовного спілкування. Його особливість полягає в тому, що воно за формою і за змістом спрямоване на іншу людину, включене в комунікативний процес, є фактом комунікації. Незалежно від своєї спрямованості спілкування за допомогою вербальних засобів має діалоговий характер і являє собою постійні комунікативні акти. У такому спілкуванні важливе значення відіграє мовлення, яке слід відрізнити від мови.

Мова – це система звукових сигналів, письмових знаків та символів, за допомогою яких людина отримує, переробляє, зберігає й передає інформацію.

Мовлення – це конкретне використання мови для висловлення думок, почуттів, настроїв тощо. Мовлення поділяють на усне та письмове. За стилем виокремлюють побутове, художнє, ділове та наукове мовлення. Між цими двома видами інформації важко провести чітке розмежування, може радше йтися про перевагу одного з цих видів, що визначається конкретними умовами діяльності та взаємодії.

Мовлення є засобом емоційного впливу, який стимулює або гальмує дію певного члена групи. Наприклад, емоційно-позитивний вплив (заохочення) та емоційно-негативний вплив (покарання) регулюють спільні дії партнерів. Наша

мова і мовлення (вербальні засоби спілкування) невіддільні від невербальних (міміка, жести, пантоміміка).

Тому, мовлення виступає головним засобом комунікативного процесу. Окрім того, до засобів комунікативного процесу відносять також інші знакові системи, пов'язані з **невербальними засобами спілкування**:

- 1) спостережувані нами рухи – жести, міміка, пантоміміка;
- 2) засоби, що супроводжують мовлення і без яких усне мовлення не існує – якість голосу, його діапазон, тональність;
- 3) «емоційні барвники» мовлення – паузи, плач, сміх, зітхання тощо;
- 4) засоби просторово-часові – взаєморозташування партнерів, часові затримки початку спілкування тощо.

У навчальному процесі важливо налагодження ефективних комунікацій у будь-якій організації, тобто подолання конфліктних ситуацій.

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, потреб, настановлень, які мають сторони, що вступають у конфлікт. Ці сторони можуть виявляти той чи інший *стиль, поведінку в конфлікті*, серед яких вирізняють: ухилення, компроміс, співробітництво, змагання, пристосування.

Конфлікт може бути функціональним і сприяти підвищенню ефективності організації. Або він може бути дисфункціональним і призводити до зниження особистої задоволеності, групового співробітництва і ефективності організації. Роль конфлікту здебільшого залежить від того, наскільки ефективно ним управляють. Щоб управляти конфліктом, необхідно знати причини його виникнення, тип, можливі наслідки, щоб обрати найефективніший спосіб його розв'язання.

Насамперед слід з'ясувати **типи конфлікту**: міжособистісний, внутрішньоособистісний, конфлікт між особистістю і групою, міжгруповий конфлікт.

До найпоширеніших причин виникнення педагогічних конфліктів у взаємодії "вчитель - учень", "вчитель - учні" належать (за Н. Волковою):

- нездатність учителя прогнозувати на уроці поведінку учнів;
- намагання вчителя зберегти свій соціальний статус шляхом зниження статусу учня;
- оцінювання вчителем не окремого вчинку учня, а його особистості;
- поспішність у намаганні суворо покарати учня з огляду на те, що зайва суворість не завадить;
- суб'єктивізм учителя .у сприйнятті вчинку учня, недостатня поінформованість про його мотиви, якості особистості, умови проживання в сім'ї;
- невміння спрогнозувати наслідки необ'єктивного оцінювання вчинків дітей;
- риси характеру та нестандартна поведінка окремих учнів;
- особистісні риси педагога (нездатність до самоконтролю, роздратованість, брутальність, знервованість, нетактовність, грубість, мстивість, самовдоволеність, безпорадність та ін.);

– брак педагогічних здібностей, відсутність інтересу до вчительської праці, невдоволення соціально-побутовими умовами життя тощо.

Види конфліктів:

– "справжній" – коли зіткнення інтересів існує об'єктивно, усвідомлюється учасниками, легко змінюється фактора;

– "випадковий чи умовний" – коли конфліктні відносини виникають у силу випадкових, що легко піддаються зміні обставин, що не усвідомлюється їхніми учасниками;

– "зміщений" – коли сприймані причини конфлікту лише побічно зв'язані з об'єктивними причинами, що лежать у його основі;

– "невірно приписаний" – коли конфліктні відносини приписуються не тим сторонам, між якими розігрується дійсний конфлікт. Це робиться або навмисно з метою спровокувати зіткнення в групі супротивника, "затушовуючи" тим самим конфлікт між його щирими учасниками, або ненавмисно, у силу відсутності дійсно щирої інформації про існуючий конфлікт;

– "схований" – коли конфліктні відносини в силу об'єктивних причин повинні мати місце, але не актуалізуються;

– "помилковий" – конфлікт, що не має об'єктивних основ і виникаючий у результаті неправильних чи уявлень непорозумінь.

Шляхом з'ясування ситуації керівник може визначити, між якими сторонами відбувся чи назріває конфлікт. Складніше буває виявити внутрішньоособистісний конфлікт, який може як породжуватися іншими, так і спричинятися іншими типами конфлікту.

Якщо конфліктом не управляли або управляли неефективно, це може спричинити **дисфункціональні наслідки**. Наведемо ці наслідки:

1) Незадоволеність, поганий настрій, зниження продуктивності.

2) Менший рівень співпраці в майбутньому.

3) Сильна відданість своїй групі і зростання непродуктивної конкуренції з іншими групами в організації.

4) Уявлення про іншу сторону як про «ворога»; уявлення про свою мету як про позитивну, а про мету іншої сторони як про негативну.

5) Згортання взаємодії і спілкування між сторонами конфлікту.

6) Посилення ворожості між сторонами конфлікту за рахунок зменшення взаємодії і спілкування.

7) Зміщення акценту: надання «перемозі» в конфлікті більшого значення, ніж розв'язанню реальної проблеми.

Ефективність навчання залежить від багатьох причин. Навчитися управляти навчальним процесом означає навчитися досягати заданого рівня навченості у визначені терміни. А відтак той, хто навчає, має знати причини, від яких залежить кінцевий результат.

В даному випадку причини, що впливають на перебіг і результати дидактичного процесу, прийнято називати факторами. Але не кожна причина може виступати фактором. Щоб визначити поняття дидактичного фактору, його

значущість, необхідно мати загальну основу (базис) для порівняння всіх причин, які виокремлюються стосовно неї. Таким поняттям є продуктивність дидактичного процесу. **Продуктивність** – результат навчання, що виражається в продуктах процесу навчання, характеризується зміною (набуванням) навчуваності. Ті причини, що впливають на продуктивність навчання, породжують цю продуктивність, називає *продуктогенними*.

Причина виступає своєрідним «*атомом*» продуктивності навчання. Якщо її «поділити» на складові, вона втрачить смисл, тому і розглядається як елементарна причина. Отже, **фактор** – це значуща причина, утворена принаймні з двох продуктогенних причин однієї групи. (змінні продуктивні причини породжують фактори → загальні фактори → комплексні фактори → генеральний фактор).

Генеральні фактори, що визначають у комплексі формування продуктів дидактичного процесу:

1) *навчальний матеріал* (об'єктивна інформація і її дидактичне представлення);

2) *організаційно-педагогічний вплив* (організаційно-педагогічний вплив на заняттях та вплив поза заняттями, що відображає навчальні цілі);

3) *навчуваність учнів* – це здатність до навчання і можливість досягнення ними запроєктованих результатів у встановлений час (навчуваність на заняттях і навчуваність поза заняттями).

4) *час* (часові витрати на заняттях; поза заняттями).

До *загальних факторів*, які утворюють комплексні, І. П. Підласий відносить такі: методи викладання і навчання, форми, працездатність педагога, контроль навчання, соціально-психологічний клімат в учнівському й педагогічному колективах, взаємини між педагогами та батьками тощо.

Управління процесами навчання передбачає насамперед велику відповідальність того, хто навчає. Водночас управлінські функції надають суб'єктам управління певні владні повноваження, накладають відбиток на особистість того, хто навчає, вимагають від нього не лише професійних знань, а й моральної вихованості, які й зумовлюють відбір методів та прийомів особистого впливу на тих, хто навчається. В основі професійної діяльності педагога як керівника лежить одна із головних його функцій – *управління процесами навчання, виховання розвитком, формуванням*. Але не вчити, а саме направляти учіння, не виховувати, а керувати процесами виховання закликаний педагог як керівник.

Відповідно до цих функцій керівник як педагог має розвивати певні **компетентності**. Серед них:

1) **організаторські** – виявляються в умінні педагога згуртувати учнів, розподілити обов'язки, спланувати роботу, підбити підсумки зробленому тощо;

2) **дидактичні** – конкретні вміння добирати і готувати навчальний матеріал, наочність, обладнання, доступно, ясно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал, стимулювати розвиток пізнавальних інтересів і духовних потреб підвищувати навчально-пізнавальну активність тощо;

3) **перцептивні** – вміння проникати у духовний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їхній емоційний стан, виявляти особливості психіки;

4) **комунікативні** – уміння встановлювати взаємини з навчуваними, колегами, іншими керівниками;

5) **сугестивні** – вміння справляти емоційно-вольовий вплив на навчуваних;

6) **дослідницькі** – вміння пізнавати й об'єктивно оцінювати педагогічні ситуації і процеси;

7) **науково-пізнавальні** – засвоєння наукових знань в обраній галузі.

До особистісних якостей керівника відносять: працелюбність, працездатність, дисциплінованість, відповідальність, вміння поставити мету, обрати шляхи її досягнення, організованість, наполегливість, систематичне і планомірне підвищення свого професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці тощо.

На практиці можна спостерігати такі прояви моделей управління, що спричинені авторитарним, демократичним чи ліберальним стилем. Ці стилі впливають на обстановку в навчальній групі й на особливості прийняття рішень і розв'язання проблемно-педагогічних ситуацій. *Педагогічна ситуація* – це реальна обстановка у навчальній групі і в складній системі відносин і стосунків учнів, яку необхідно врахувати у способах впливу на них.

Розглядаючи проблемно-педагогічні ситуації, педагог як керівник вирішує не тільки навчальні, а й виховні проблеми стосунків, спілкування між учнями. Управління навчанням потребує від педагога як керівника вміння розв'язувати педагогічні ситуації, які нерідко набувають проблемного характеру. Проблемність ситуації особливо загострюється, коли ситуація набуває конфліктного характеру.

За умов, коли потрібно прийняти рішення й ужити заходів, керівник може обрати один із таких **варіантів поведінки**:

- проігнорувати ситуацію, що склалася (не приймати рішення);
- діяти інстинктивно;
- зробити так, щоб рішення прийняв хтось інший;
- продублювати рішення, яке у схожих обставинах вже прийняв хтось інший;
- використати професійні знання, щоб прийняти рішення.

Розв'язання проблемно-педагогічної ситуації вимагає:

- конкретизації цілей та всієї супутньої інформації;
- конструювання оптимального змісту навчального матеріалу;
- вибору оптимальних методів навчання, форм навчання;
- вибору прийомів пояснення матеріалу;
- передбачення можливих ускладнень, помилок учнів;
- розроблення необхідних навчальних посібників;
- виготовлення наочних засобів;
- продумування форм контролю засвоєння матеріалу.

Отже, комунікації виступають як процеси, що пов'язують усі функції управління навчанням. Ефективність керівництва навчальною діяльністю залежить від уміння педагога як керівника володіти вербальними і невербальними засобами спілкування, педагогічною технікою і загалом, умінням розв'язувати проблемно-педагогічні ситуації, які можуть мати й конфліктний характер.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

5. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004. – 424 с.
6. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект). – К.: МАКП, 2000. – 286 с.
7. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін.; За аг. Ред. М.В. Артюшеної. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.
8. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. В.А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2007. – 829 с.
9. Фіцула М.М. Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти. – Вид. 3-тє, перероб іф доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 168 с.

Допоміжна

10. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – С. 324-351.
11. Геронимус Ю.В. Игра – модель – економіка – М.: Знание, 1989.
12. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. – Вид. 2-е. – К.: Основи, 2004. – 172 с.
13. Гольштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ.. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.
14. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
15. Гужій А.М., Коцур В.П., Волинський В.П., Самсонов В.В. Візуальні та аудіальні засоби навчання: Навч. посіб. – К., 2003. – 173 с.
16. Данчева О.В., Швалб Ю.М. Практична психологія в економіці та бізнесі. – К.: Лібра, 1998. – 270 с.
17. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
18. Климчук В.А. Тренинг внутренней мотивации. – СПб.: Речь, 2005. – 76 с.
19. Ковальський Теодор Дж. Проблемні ситуації в керуванні освітою. – Пер. з англ. А. Камянець. – Львів: Літопис, 2003. – 253 с.
20. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. – Харків: ОВС, 1990. – 164 с.
21. Онищук В.А. Урок в современной школе / Василий Анисимович Онищук. – М., 1982. – 190 с.
22. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.
23. Паращенко Л.І. Тестові технології у навчальному закладі: Метод. посібник / Л.І. Паращенко, В.Д. Леонський, Г.І. Леонська; Наук. ред. О.І. Ляшенко. – К.: ТОВ «Майстерня книги», 2006. – 217 с.

24. Педагогічний словник / За редакцією члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
25. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Помету, Л.В. Пироженко. За ред.. О.І. Помету. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
26. Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рибалко. – СПб.: Речь, 2001. – 688 с.
27. Разисов В. Ищу себя. – СПб.: Питер, 2003. – 224 с.
28. Уткин Э.А. Мотивационный менеджмент. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; ЭКМОС, 1999. – 256 с.
29. Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю. Загальна психологія. – К.: Професіонал, 2004. – С. 283-302.
30. Щотка О.П. Вікова психологія дорослої людини: Навч. вид. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 194 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Опис навчальної дисципліни.....	4
Зміст дисципліни.....	5
Структура навчальної дисципліни.....	8
Зміст теоретичної підготовки.....	9
Плани практичних занять.....	11
Самостійна робота студентів	25
Програма семестрового заліку.....	27
Програма державного іспиту	29
Критерії та норми оцінювання знань, умінь і навичок студентів з навчальної дисципліни.....	30
Тези лекцій з методики викладання економіки.....	34
Рекомендована література.....	88